

Україна:

події,
факти,
коментарі

2012 № 17

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

Для керівників та працівників інформаційних структур на місцях

Засновник

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Головний редактор

О. Онищенко, академік НАН України

Редакційна колегія:

В. Горвий, заступник головного редактора

Л. Чуприна, заввідділу оперативної інформації

Т. Гранчак, заввідділу політологічного аналізу

Н. Вітушко, заввідділу електронних технологій обробки інформації

Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів

Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова

Видається з 01.01.1998 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Виходить двічі на місяць

Матеріали друкуються українською та російською мовами

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати тексти

Передрук – тільки з дозволу редакції

Адреса редакції:

НБУВ, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-25-48, (044) 525-61-03

E-mail: siaz@pochta.ru

www.nbu.gov.ua/siaz.html

ЗМІСТ

Коротко про головне

Відкриття одинадцятої сесії Верховної Ради України	4
--	---

Аналітика

О. Ворошилов

Последняя сессия Верховной Рады шестого созыва в прогнозах политиков и политологов.	5
--	---

Т. Гранчак, В. Пальчук

Механізм обрання Президента в контексті діяльності Конституційної Асамблеї.	10
--	----

Ю. Половинчак

Пристрасті за мовами.	21
-------------------------------	----

С. Кулицький

Економічні наслідки для України ратифікації Угоди про зону вільної торгівлі в СНД.	29
---	----

Т. Горенко

Комерційні банки України. Підсумки діяльності за перше півріччя 2012 року.	46
---	----

Актуальна прес-конференція

С. Горова

Громадянська довіра як важливий аспект управлінської діяльності.	52
---	----

Наука-суспільству

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.	54
Аерокосмічна і авіаційна галузі	56
Впровадження науково-дослідних напрацювань.	60
Інноваційні технології.	63
Діяльність наукових та науково-дослідних установ.	65
Наука і влада.	66

Проблеми інформатизації

I. Терещенко

**Маркетинговий підхід як засіб покращання якості
обслуговування користувачів сучасної бібліотеки. 69**

Відкриття одинадцятої сесії Верховної Ради України

4 вересня відбулося відкриття одинадцятої сесії Верховної Ради України шостого скликання. До проекту порядку денного одинадцятої сесії, який сформований за пропозиціями профільних комітетів, включено 898 питань.

Про це повідомив Голова Верховної Ради України В. Литвин, відкриваючи 3 вересня засідання Погоджувальної ради.

До розгляду, за його словами, підготовлено понад 200 питань. При цьому В. Литвин нагадав, що парламент працюватиме в пленарному режимі по два тижні у вересні, жовтні та листопаді.

У перший тиждень вересня пропонується розглянути 86 питань, у тому числі 15 урядових законопроектів та пропозиції Президента України до трьох законів. У п'ятницю, 7 вересня, пропонується заслухати звіти двох тимчасових спеціальних комісій.

10–14 вересня депутати працюватимуть у комітетах і фракціях.

Погоджувальна рада Верховної Ради ухвалила рішення не вносити до порядку денного поточної сесії закон про ринок землі, трудовий і житловий кодекси. Про це на брифінгу заявив народний депутат України, голова фракції Партії регіонів у Верховній Раді О. Єфремов.

«Деякі законопроекти не будуть розглянуті на цій сесії у зв'язку з нагнітанням політичної обстановки у державі. Це, насамперед, трудовий і житловий кодекси і ціла низка інших законопроектів. Свідомо припинено рух щодо ринку землі, тому що йде робота з фахівцями та експертами», – сказав він.

На думку нардепа, державі потрібно буде визначитися, яким шляхом розвитку ринку землі потрібно буде піти. «Але це питання зараз припинене, тому вже наступний парламент буде працювати над цими документами», – підкреслив О. Єфремов.

За словами Голови ВР В. Литвина, ключовим завданням Верховної Ради України на одинадцятій сесії є ухвалення бюджету на наступний рік. Верховна Рада, наголосив В. Литвин, «повинна і зобов'язана» прийняти бюджет на наступний рік, оскільки новий парламент збереться на установче засідання 17 грудня і вчасно прийняти бюджет не встигне.

Керівник парламенту заявив, що бюджет-2013 має бути бюджетом розвитку. При цьому В. Литвин наголосив на необхідності під час підготовки і розгляду проекту бюджету враховувати процеси, які відбуваються у світі, зазначивши, що нині потрібно робити ставку на інновації і технології. «Ми повинні зробити ставку на інтелект, мізки, за рахунок чого буде приростати світ», – сказав він.

Пріоритетними в бюджеті, на переконання Голови Верховної Ради, мають бути освіта і охорона здоров'я.

Керівник парламенту також повідомив, що нині у Верховній Раді зареєстровано понад тисячу законопроектів, з яких приблизно 240 пропонуються до розгляду в першому і другому читанні (*Офіційний веб-сайт Верховної Ради України (<http://portal.rada.gov.ua>). – 2012. – 31.08, 3.09*).

Аналітика

О. Ворошилов, канд. ист. наук, ст. науч. сотр.

Последняя сессия Верховной Рады шестого созыва в прогнозах политиков и политологов

4 сентября 2012 г. открылась одиннадцатая сессия Верховной Рады шестого созыва. Как проинформировал Председатель Верховной Рады Украины В. Литвин, в ходе одиннадцатой сессии народные депутаты планируют рассмотреть 898 вопросов. Во время согласительного совета, состоявшегося 3 сентября, он заявил, что комитетами подготовлено более 200 вопросов. «Сто семьдесят законопроектов не будут включены в повестку дня по разным мотивациям. Завтра рассмотрим утвержденную повестку дня. От фракции приходят предложения извлечь из повестки некоторые законопроекты», – сказал он.

В частности, по словам лидера фракции «БЮТ – Батьківщина» А. Кожемякина, оппозиция не видит смысла ставить на рассмотрение свои законопроекты, поскольку большинство все равно их не принимает. «Смысла рассматривать законопроекты, которые мы направляем, нет, – подчеркнул А. Кожемякин. – Не было поддержано, в соответствии с нашим анализом, большинство законопроектов, внесенных депутатами нашей фракции. Это более 160 законопроектов. Из них только пять получили позитивное голосование. То есть мы понимаем, что большинство в парламенте сегодня не хочет голосовать за такие вопросы, как борьба с коррупцией, преодоление бедности, по соглашению об ассоциации с ЕС, за освобождение политических заключенных и гармонизацию нашего законодательства с европейскими нормами». Исходя из этого, нардеп попросил согласительный совет не включать в повестку дня предложения депутатской фракции БЮТ по законопроектам, которые внесены членами фракции «БЮТ – Батьківщина» и подписаны главой фракции.

В свою очередь спикер В. Литвин выразил сомнение в том, что согласительный совет может принять такое решение, отметив, что отозвать законопроекты могут их инициаторы – народные депутаты.

Кроме того, В. Литвин уточнил, что на первую неделю (4–7 сентября) запланировано 86 вопросов. «Двенадцать – на второе чтение, три – с учетом предложений Президента. В пятницу – отчет двух ВСК», – сказал глава парламента.

В соответствии с информацией депутата Л. Оробец, в четверг, 6 сентября, Верховная Рада собирается принять законопроект «О мирных собраниях», не ожидая официальных выводов экспертизы Венецианской комиссии.

«Его будут рассматривать в четверг – так решил Согласительный совет, хотя лишь на прошлой неделе по требованию 150 общественных организаций он был отослан международным экспертам», – отметила она.

«Режим либо не ожидает от экспертизы ничего утешительного для себя, либо очень хочет защититься перед выборами (или же и после них) от гнева граждан», – добавила депутат.

Л. Оробец отмечает, что «в нынешнем его виде скандальный проект представляет режиму репрессивную палку, которую пока что власть не может задействовать на законных основаниях».

К примеру, сейчас почти не применяется ст. 185-1 КУпАП (от двух месяцев исправительных работ до 15 суток административного ареста за нарушение порядка организации мирных собраний), поскольку нет такого порядка, прописанного на уровне закона. А в случае принятия законопроекта подобный порядок легализуется.

Ожидается также, что на первой пленарной неделе своей одиннадцатой сессии Верховная Рада рассмотрит вопрос о назначении даты выборов мэра Киева.

Впрочем, по мнению большинства политиков и экспертов, основными вопросами, которые будут на ней рассматриваться, станет проект госбюджета на 2013 г., а также предложения Президента Украины к Закону «Об основах языковой государственной политики».

Так, по словам первого заместителя фракции Партии регионов М. Чечетова, «на совести действующей каденции Верховной Рады остается принятие бюджета, это самое главное. Ведь новый парламент начнет свои заседания с середины декабря, он будет решать кадровые вопросы до Нового года. Если до этого времени не принять бюджет, то страна войдет в 2013 г. без главного финансового документа».

Парламентарий уверен, что парламент шестого созыва успеет принять в целом Государственный бюджет на 2013 г. По его мнению, непринятие госбюджета угрожает Украине кризисными явлениями в экономике вроде тех, что в настоящее время происходят в странах Евросоюза.

Важность рассмотрения проекта Госбюджета на 2013 г. подтверждают и представители оппозиции. Так, по словам представителя «БЮТ – Батьківщини» С. Соболева, «эта сессия будет важной, поскольку все понимают, что вме-

сте с парламентскими баталиями встанет вопрос бюджета. Я убежден, что после выборов этот бюджет будет рассматриваться в новом виде, поскольку будет изменение и правительства, и большинства в парламенте. Это дает основания утверждать, что бюджетный процесс будет очень важным», – отметил представитель оппозиции.

Кроме того, Председатель Верховной Рады В. Литвин прогнозирует, что на одиннадцатой сессии парламента депутаты продолжат борьбу вокруг Закона «Об основах государственной языковой политики». «Что касается собственно языкового законопроекта, я думаю, что мы все уже сейчас можем прогнозировать, что будет процесс, будут борьба и противостояние. Особенно они будут инициироваться со стороны тех людей, которые ни одного из языков не знают и выступают законодателями мод в этом вопросе», – отметил спикер.

При этом он напомнил, что в Верховной Раде зарегистрировано несколько законопроектов, касающихся порядка использования языков в Украине, среди которых и проект под его авторством. «Есть два вопроса: первый – это принятие закона под условным названием “О порядке использования языков в Украине и о статусе украинского языка”, и второе – об общегосударственной программе поддержки развития украинского языка», – сказал В. Литвин. По мнению спикера, парламент должен принять соответствующую программу развития украинского языка еще до парламентских выборов.

М. Чечетов также считает, что одним из важных законопроектов, которые должна рассмотреть Верховная Рада во время одиннадцатой сессии, являются предложения Президента Украины к Закону «Об основах языковой государственной политики». «Мы тщательно рассмотрим эти поправки. Наша позиция в данном вопросе заключается в следующем: внесение поправок не должно нивелировать сущность Закона, превратить его в пустое место. Закон о языках после внесения в него поправок должен соответствовать Европейской хартии о языках национальных меньшинств», – добавил первый заместитель председателя фракции ПР.

Также М.Чечетов подчеркнул, что во время сессии Верховная Рада рассмотрит правительственные законопроекты, связанные с реализацией социальных инициатив Президента Украины, а также с дерегуляцией экономики.

В то же время, отмечают многие политики и эксперты, на данной сессии Верховной Рады будет много попыток принять откровенно популистские законы.

Об этом, в частности, говорил и спикер парламента. «Эта сессия уже будет так сказать сверхурочная», – заявил В. Литвин. «Анализируя ежедневно от 5 до 10 законопроектов, вносимых субъектами права законодательной инициативы, иногда, ну не перестаю удивляться, хотя удивить уже чем-то сложно, что в пылу предвыборных страстей некоторые уже умудряются вносить законопроекты по решению проблем, скажем, свалки того или другого населенного пункта», – рассказал спикер. По его словам, «судя из предложений,

поступающих от фракций, будет прослеживаться попытка сделать ставку на сладкое, то есть на популизм».

Следует также отметить и заявление Объединенной оппозиции, озвученное ее представителем В. Бондаренко, о том, что входящие в ее состав народные депутаты будут участвовать в парламентской работе одиннадцатой сессии Верховной Рады и не будут блокировать открытия сессии. «Мы будем использовать трибуну Верховной Рады для донесения правды. Ведь оппозиционеров не пускают сегодня те каналы, которые принадлежат олигархам. Мы будем об этом говорить, будем развеивать мифы о якобы стабильности в стране. Оппозиция будет активной на этой сессии, однако никакого сотрудничества с так называемым большинством не будет, ведь это большинство не соблюдает Конституцию и законы», – отметил В. Бондаренко.

По его словам, представители оппозиции будут подавать ряд законопроектов на рассмотрение Верховной Рады. В то же время парламентарий не уверен, что эти документы будут поддержаны парламентом из-за субъективной позиции парламентского большинства.

Между тем некоторые аналитики говорят, что в жизни парламента шестого созыва уже можно ставить точку – не будет он заниматься законотворчеством в преддверии парламентских выборов.

По мнению политологов, работа парламента в следующие месяцы будет подчинена избирательной кампании. Из серьезных законопроектов обойти не смогут разве что бюджет, ведь его Кабмин должен внести на рассмотрение парламента максимум 15 сентября, отмечает директор Школы политической аналитики Киево-Могилянской академии А. Гарань. Но, по его мнению, бюджет тоже будет «избирательным». «Есть вещи, которые необходимо делать независимо от выборов, например это принятие бюджета. Сроки внесения проекта бюджета Кабмином до 15 сентября могут быть нарушены. Бюджетный процесс будет тесно связан с избирательной тематикой, в проект бюджета будут заложены все возможные социальные инициативы, но вряд ли его окончательная редакция будет принята до выборов. Это длительная процедура, поэтому я предполагаю, что в первые версии будут заложены многие социальные обязательства, а после выборов они уже исчезнут», – прогнозирует политолог.

Кроме того, если Верховная Рада будет лишь площадкой для агитации, то все, что агитации может помешать, скорее всего, «уберут с глаз долой». Трудовой и земельный кодексы, например. Не будет возвращаться Верховная Рада и к кадровым вопросам, считает А. Гарань, поскольку партийцы В. Литвина получили места в списке партии власти, а отправлять в отставку Н. Томенко не выгодно хотя бы потому, что для оппозиции это – повод апеллировать к избирателям.

По мнению же директора Института глобальных стратегий В. Карасева, парламентскую сессию можно будет разделить на два этапа: до выборов Рады

и после. До 28 октября, по словам В. Карасева, в парламенте не будут приниматься важные решения и обсуждаться серьезные вопросы, а после выборов ситуация может измениться.

«Бюджет – это очень сложный вопрос, как для периода выборов. Никто вам перед выборами не назовет реальных цифр прогнозируемого роста ВВП, инфляции и курса валют. Потому что реальные прогнозы не слишком оптимистичны и могут повлиять на расстановку сил перед выборами. Поэтому после них уже можно говорить о реальном рассмотрении вопроса бюджета на следующий год», – сказал политолог.

В свою очередь политолог Д. Выдрин считает, что принятие парламентом бюджета возможно и до выборов Верховной Рады. По его мнению, ситуация в парламенте вполне рабочая, и принятие проекта бюджета на 2013 г. стало бы достойным завершением его деятельности.

Кроме того, некоторые эксперты не исключают, что народные депутаты могут вернуться к вопросу отмены депутатской неприкосновенности. Впрочем, как отмечает А. Гарань, «мы понимаем, что это сугубо предвыборный ход с популистской целью».

Как заявил в данной связи Председатель ВР В. Литвин, отвечая на вопрос журналистов, касающийся вердикта Конституционного Суда, решение КС относительно ограничения депутатской неприкосновенности нужно выполнять. В то же время спикер парламента отметил, что на последней сессии своей каденции Верховная Рада не имеет права принимать решения о внесении изменений в Конституцию, поэтому «по этому поводу будет много разговоров, т. е. будет процесс – не будет пункта назначения».

Многие эксперты также сомневаются по поводу реальности внесения изменений в Конституцию в части ограничения депутатской неприкосновенности.

«Надо понимать популистский характер таких решений перед выборами. По той части, которая касается изменения Конституции, тут никаких кардинальных изменений не будет, потому что одной из основных “конфеток”, за которыми сегодня идут в политику депутаты, является именно депутатская неприкосновенность», – считает политолог А. Палий.

Он также исключил, что за такое решение найдутся необходимые минимум 300 голосов депутатов. «Про это, скорее всего, забудут», – спрогнозировал А. Палий, оценивая перспективы рассмотрения парламентом данного вопроса.

С его мнением согласен директор Центра политических исследований «Пента» В. Фесенко. «Решение Конституционного Суда – это только предварительный экспертный вывод. За решение еще надо проголосовать. 300 голосов за голосование этой законодательной инициативы нет», – сказал эксперт. По его мнению, Партия регионов использует тезис о необходимости отмены неприкосновенности, который, в свою очередь, ранее использовали и другие политсилы в предвыборных интересах.

А директор Киевского центра политических исследований и конфликтологии М. Погребинский отметил, что теоретические шансы внесения изменений в Конституцию в части ограничения депутатской неприкосновенности есть, однако принятие такого решения является маловероятным. По его мнению, данное решение противоречит корпоративным интересам самих парламентариев. Он считает наиболее реалистичным способом ограничения неприкосновенности вынесение этого вопроса на всеукраинский референдум, решение которого должно иметь обязательный для выполнения характер и не должно предусматривать одобрения парламентом.

Впрочем, как считает доктор политических наук С. Телешун, непопулярные решения, если надо, этот парламент еще успеет принять – после выборов, пока не придет новый состав. Ведь на что способен он – настоящее большинство не знает. Некоторые эксперты считают, что мажоритарщики априори волюются во власть, как это было в 2002 г., хотя монолитного большинства может и не быть.

В заключение стоит отметить призыв Председателя ВР В. Литвина не проносить длинных вступительных докладов во время открытия заключительной сессии парламента нынешнего созыва, «так как любые выступления, любые оценки и предложения будут рассматриваться как предвыборные движения. Я думаю, что этого не нужно делать. Только проинформировать и Верховную Раду Украины, и общество, и людей, каковы планы нашей работы, и не более того».

Т. Гранчак, заввідділу СІАЗ, канд. іст. наук,

В. Пальчук, наук. співроб., канд. наук із соц. комунікацій

Механізм обрання Президента в контексті діяльності Конституційної Асамблеї

У контексті реалізації ідеї щодо створення в Україні Конституційної Асамблеї (КА) вітчизняними оглядачами, політиками та експертами висловлюються різні прогнози відносно результатів діяльності цієї структури.

Ще на початку року, посилаючись на джерела в Адміністрації Президента, ЗМІ повідомляли, що кінцевою метою роботи Конституційної Асамблеї будуть зміни до Конституції, у результаті яких Україна перетвориться на парламентську республіку, де Президент обиратиметься конституційною більшістю Верховної Ради (300 і більше голосів).

Нагадаємо, що сьогодні проведення виборів Президента в Україні регла-

ментується Конституцією України, Законами «Про вибори Президента України» і «Про Центральну виборчу комісію», іншими законами і підзаконними актами. Відповідно до Основного закону країни, вибори здійснюються на основі загального, рівного й прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення. Право голосу на виборах мають громадяни України, які на день проведення виборів досягли 18 років.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг 35 років, має право голосу, володіє державною мовою та проживає в Україні впродовж 10 останніх перед днем виборів років.

Не може бути висунутий кандидатом на посаду Президента України громадянин, який має судимість за скоєння умисного злочину, якщо цю судимість не погашено й не знято у встановленому законом порядку.

Право висувати кандидата на посаду Президента належить громадянам України, які мають право голосу. Воно реалізується ними через політичні партії і їх виборчі блоки, а також самовисуванням у порядку, передбаченому Законом «Про вибори Президента України».

Закон «Про вибори Президента України» визначає п'ять суб'єктів виборчого процесу:

- виборці;
- виборчі комісії;
- кандидати на посаду Президента України, зареєстровані в порядку, встановленому цим Законом;
- партії (блоки), які висунули кандидатів на посаду Президента України;
- уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єкти виборчого процесу і від кандидатів на посаду Президента України.

На думку ряду експертів, зміна наявного порядку з відповідними поправками до Конституції України дасть можливість діючому главі держави бути обраним на другий термін наступним складом парламенту. Зокрема, як вважає політолог В. Фесенко, цілком імовірним буде просування ідеї щодо створення двопалатного парламенту і у зв'язку з цим скасування всенародних виборів Президента і перенесення голосування за главу Української держави до Верховної Ради.

Такої думки дотримується опозиція, яка мотивує цим міркуванням відмову від участі в роботі КА. Як заявляв раніше лідер «Фронту змін» А. Яценюк, об'єднана опозиція «відмовилася брати участь у Конституційній Асамблеї імені Президента Януковича, оскільки її єдина мета – забезпечити обрання Президента в 2015 р. у парламенті».

Протягом півроку ідея можливості обрання Президента у Верховній Раді внаслідок внесення відповідних змін до Конституції України періодично розглядалася ЗМІ в руслі соціально-економічних і політичних тенденцій

останнього часу. У цьому контексті характерні висновки видання «Напередодні.RU», відповідно до яких «Віктор Янукович не здатний унаслідок своєї ахової і в мовному, і в геополітичному сенсі політики перед народом виконувати зобов'язання. Він не набере тієї кількості голосів, які має сьогодні. У нього залишається безперспективний 2015 р., тим більше що зараз з'явився на політичній арені Віктор Медведчук з явним підтекстом, що його підтримуватиме Володимир Путін як російський президент. У цих заплутаних схемах Януковичу нічого не залишається робити, як провести нову Конституцію України, за якою парламент обиратиме Президента, тому що народ його вже не вибере. Після виборів у жовтні адмінресурсом буде заламана і “поставлена під рушницю” депутатська частина, яка прийде поза Партії регіонів. І лише таким чином він зможе обертися в парламенті на другий термін», – прогнозує видання.

Відповідно до інформації джерела в Адміністрації Президента, імовірно може бути використання як основи змін до Конституції країни досвіду Молдови, де президент обирається парламентом, але при цьому він має широкі повноваження, аж до розпуску самого парламенту.

Проте, як відомо, система Молдови “буксує” – у країні впродовж більше двох років (917 днів – це світовий рекорд!) депутати не могли обрати президента. Правляча коаліція контролювала 59 зі 101 місця в парламенті, а за главу держави має проголосувати мінімум 61 депутат. Через необрання президента Молдови з 2009 р. були розпущені парламенти республіки вже двох скликань. Лише 23 березня 2012 р. був обраний новий президент країни.

Однією з пострадянських країн, що мають досвід обрання президента парламентом, є Чехія. Так, на спільному засіданні обох палат парламенту були обрані президентами В. Гавел (1993–2003 рр.) і діючий глава держави В. Клаус (з 2003 р.). Однак у 2008 р. така виборча система президента країни також почала давати збій. Чеський парламент в першому і другому турах повторних виборів не зміг обрати главу держави. За В. Клауса в першому і другому турах проголосував 141 законодавець (48 сенаторів і 93 депутати), що було б достатнім для перемоги в третьому турі за умови участі 281 законодавця. Руку за Я. Швейнара підняло 136 законодавців (32 сенатори та 104 депутати). Тільки в третьому турі повторних виборів Верхня та Нижня палати Чеської Республіки обрали главу держави. Ним знову став В. Клаус. За нього і в третьому турі проголосував 141 законодавець (93 депутати від Громадянської демократичної партії, частини християнських демократів і декількох колишніх членів фракції Чеської соціал-демократичної партії, а також 48 сенаторів). Водночас у чеському суспільстві посилюються вимоги щодо необхідності надати виборцям право прямого вибору президента республіки. Згідно з останнім опитуванням населення на період проведення виборів президента 70 % громадян почують себе обмеженими існуючою конституційною практикою. Якби нинішні президентські вибори були б загальними, то В. Клаус міг би розраховувати на голоси 53 % виборців, а його суперник – 47 %. У зв'язку з цими об-

ставинами в грудні 2011 р. Нижня і в лютому 2012 р. Верхня палати депутатів Чехії проголосували за зміну порядку виборів президента та введення прямого голосування усіма громадянами країни. Новий президент Чехії обиратиметься усіма громадянами країни під час всенародного голосування – відповідний конституційний закон про введення прямих виборів глави держави підписав В. Клаус у лютому цього року.

Змінено процедуру обрання президента з парламентської на всенародну в Туреччині. У 2007 р. у цій країні виникла політична криза у зв'язку з необранням президента країни, після чого відбулися дострокові парламентські вибори. Як відомо, у попередній редакції Конституції Туреччини чітко було прописано й правові механізми надання «допомоги» парламенту в ситуації, коли він не в змозі обрати президента держави, – це дострокові вибори парламенту. Ситуація полягала в тому, що за результатами першого туру виборів претендент на посаду президента А. Гюль не зміг набрати необхідної для перемоги кількості голосів. Зокрема, для перемоги в першому, а також у другому турі виборів кандидатів на пост глави держави необхідно набрати в 550-місцевому парламенті 367 голосів, чого вимагає Основний закон країни. Проте в голосуванні, що відбулося 27 квітня 2007 р., узяв участь лише 361 депутат, що дало змогу опозиційним силам, які бойкотували вибори, назвати їх такими, що суперечать Конституції через відсутність кворуму. За чотири дні Конституційний суд Туреччини визнав результати першого туру голосування щодо кандидатури А. Гюля недійсними у зв'язку з відсутністю кворуму. Генеральна асамблея турецького парламенту прийняла рішення провести 6 травня повторне голосування першого туру президентських виборів. Рішенню законодавчого органу країни передували масові акції протесту, спричинені підсумками першого туру голосування, а також вердикт Конституційного суду, яким результати виборів були визнані нелегітимними.

У зв'язку з дестабілізацією політичної ситуації в країні парламент Туреччини в травні 2007 р. прийняв конституційні поправки, що передбачають прямі вибори президента. Відповідно до змін у Конституцію країни, президент Туреччини обирається на п'ять років з можливістю переобрання ще на один термін, проведення президентських виборів можливе у два тури, скорочено термін повноважень законодавчих зборів з п'яти років до чотирьох, а також змінено діючий кворум у парламенті. Віце-прем'єр-міністр Туреччини Б. Боздаг оприлюднив дату президентських виборів у Туреччині. За главу держави громадяни Туреччини голосуватимуть у серпні 2014 р. Це будуть перші всенародні вибори президента Туреччини.

У європейських країнах зі сталою парламентською формою правління також існують свої складнощі. У Греції з 1975 р. глава держави обирається парламентом на п'ятирічний термін і не більше двох термінів підряд. Коли закінчується термін президентських повноважень, парламент голосує за обрання нового президента. У перших двох голосуваннях кандидатура повинна

набрати 2/3 голосів (від 200 голосів). У третьому й останньому голосуванні кандидатура повинна набрати від 3/5 (від 180 голосів) більшості. Якщо в процесі третього голосування парламент не зміг обрати президента, законодавчий орган розпускається. Нові парламентські вибори призначає колишній президент протягом наступних 30 днів. Новообраний парламент повторює процедуру виборів президента, проте в першому голосуванні кандидатура повинна набрати від 3/5 більшості в другому голосуванні – абсолютна більшість (від 151 голосу), а під час третього голосування досить простої більшості голосів. Система спланована так, щоб сприяти досягненню консенсусу серед кандидатів у президенти від основних політичних партій. Як відомо, у 2010 р. парламент Греції переобрав діючого президента країни К. Папульєса на другий п'ятирічний термін. Переобрання президента підтримали 266 із 300 депутатів парламенту, двоє не голосували, останні утрималися. За кандидатуру К. Папульєса проголосували в повному складі депутати правлячої лівоцентристської партії ПАСОК, опозиція в особі правоцентристської партії «Нова Демократія» і фракція націоналістичного Народного православного заклику. У Греції президент наділений рядом владних повноважень, проте безпосереднє керівництво країною здійснює прем'єр-міністр.

Стабільно виглядає процедура обрання Президента в парламенті тих країн, де президент має виключно представницькі функції. В Ізраїлі президент країни – фактично формальний глава держави, його обов'язки як глави держави полягають у представницьких і церемоніальних діях. Згідно з законом, який було прийнято у 2000 р., Кнесет обирає президента на сім років, тобто на одну каденцію. Глава країни і найвпливовіша політична фігура в Ізраїлі – це прем'єр-міністр Ізраїлю. Висуває кандидатуру на пост прем'єра Ізраїлю президент на розгляд Кнесету. При цьому обраний кандидат повинен представити виборному органу Ізраїлю свою версію складу кабінету. Якщо Кнесетом оголошується вотум довіри, то кандидат у прем'єри призначається на пост глави уряду.

В Україні ситуація кардинально відрізняється. Президент України має значні повноваження, що обумовлює підвищену напруженість у боротьбі за цю посаду різних політичних та економічних сил. Як зазначали ЗМІ, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України у своїй аналітичній записці, датованій груднем 2011 р., вказував, що наявний обсяг повноважень Президента є дуже великим, тому з метою збалансування системи доцільно ввести норму, згідно з якою право відправляти у відставку уряд матиме виключно парламент. Нагадаємо, у грудні 2004 р. Верховна Рада в пакеті з іншими рішеннями прийняла зміни в Конституцію, які перетворили Україну на парламентсько-президентську республіку. У вересні 2010 р. рішенням Конституційного Суду зміни в Конституцію, прийняті у 2004 р., були визнані не відповідними Основному закону, зважаючи на порушення процедурних норм їх прийняття. Відтепер в Україні діє Конституція зразка 1996 р.

Тому в разі обрання Президента України в парламенті можна з великою часткою імовірності прогнозувати виникнення напруженої ситуації у зв'язку з розподілом сфер впливів. Як показує досвід українського парламентаризму, досягти консенсусу різним політичним силам буває вкрай складно. При цьому слід враховувати можливі суперечності не лише між правлячою партією та опозицією, а й у самій провладній більшості. Українські політичні традиції не дають підстав стверджувати, що ситуація, коли провідні парламентські гравці вирішать для себе вигіднішим не обирати Президента, а допустити виконання його обов'язків прем'єр-міністром або спікером, неможлива. У реаліях низької правової культури та недосконалої законодавчої бази для українських політиків використання пропусків законодавства у власних інтересах увійшло до звички. Досить згадати приклад В. Юшенка з невнесенням для розгляду парламентом кандидатури Прем'єра, запропонованої парламентською коаліцією.

При цьому розглядати можливість реалізації сценарію щодо обрання Президента в парламенті має сенс із врахуванням перспективи наступних парламентських виборів. Згідно із соціологічними опитуваннями, на кінець липня жодна зі сторін, що увійшли в передвиборний марафон, – ні влада, ні опозиція – не має явної переваги. При цьому відповідно до даних Компанії Research & Branding Group, що проводила з 3 по 13 серпня дослідження громадської думки щодо електоральних переваг населення, якби найближчим часом відбулися вибори до Верховної Ради України, то 5-відсотковий бар'єр здолали б чотири політичні сили.

Зокрема, за Партію регіонів готові проголосувати 20,2 % від усіх опитаних і 25,5 % від тих, хто точно або швидше візьме участь у виборах.

За об'єднану опозицію – 18,6 % від усіх опитаних і 24,6 % від тих, хто точно або швидше візьме участь у виборах.

За партію УДАР – 9,9 % від усіх опитаних і 12,5 % від тих, хто точно або швидше візьме участь у виборах.

За КПУ – 8,3 % від усіх опитаних і 10,4 % від тих, хто точно або швидше візьме участь у виборах.

Близька до проходження до парламенту партія Н. Королевської «Україна – Вперед!». У серпні її готові підтримати 4,0 % від усіх опитаних і 4,9 % від тих, хто точно або швидше візьме участь у виборах.

За ВО «Свобода» готові проголосувати 3,8 % від усіх опитаних і 4,6 % від тих, хто точно або швидше візьме участь у виборах.

Нагадаємо, що половина депутатського корпусу Верховної Ради (225 осіб) буде обрана за партійними списками, друга половина – у мажоритарних округах.

Незважаючи на те, що Партія регіонів демонструє упевненість у перемозі, експерти не виключають, що опозиційним політичним силам вдасться добитися незначної переваги в результатах голосування за партійними списками. Зокрема, директор української філії Інституту країн СНД, політолог

В. Корнілов розглядає варіант, за якого Партія регіонів отримає на пропорційних виборах друге місце. Водночас, на його думку, за рахунок перемоги кандидатів-«регіоналів» у мажоритарних округах прибічники В. Януковича сповна можуть зберегти статус-кво, тобто більшість у парламенті країни. У цьому випадку обрання ними в стінах ВР свого Президента, на перший погляд, виглядає сповна реальним. У той же час навіть такий поворот подій може бути пов'язаний з певними складнощами, пов'язаними зі стосунками ПР із сателітами, серед яких можна побачити прибічників П. Симоненка і Н. Королевської (у разі подолання бар'єра входу), з тим, наскільки прийнятною для «регіоналів» виявиться ціна питання, позначена їх ситуативними союзниками, тим, наскільки пропозиції ПР зможуть задовольнити апетити лідерів КПУ і партії «Україна – Вперед!», і, нарешті, з розставлянням сил у самій ПР. Адже не можна бути впевненим, що зміцнення позицій «сім'ї» і В. Януковича буде з ентузіазмом підтримано всіма групами впливу в партії. Крім того, зважаючи на відсутність альтернативних кандидатур, збереження процедури всенародного обрання Президента прирікає ПР на підтримку В. Януковича. Перенесення виборчого процесу в стіни ВР відкриває цікаві перспективи для тих політиків-«регіоналів», які не користуються широкою підтримкою мас, але водночас мають достатній вплив у самій партії.

При цьому важливим аспектом проблеми є розробка положень, що стосуються виконання обов'язків глави держави в тому випадку, якщо ВР не зможе обрати нового Президента. Хто в цьому випадку стане в. о. – спікер, Прем'єр-міністр або попередній Президент – багато в чому визначають підходи провідних політичних гравців до визначення своїх позицій щодо ідеї обрання Президента Верховною Радою. Зокрема, для комуністів, які традиційно претендують на пост віце-спікера, перспектива блокування обрання Президента в парламенті у випадку, якщо обов'язки глави держави виконуватиме спікер, відкриває можливість доступу до реальних важелів впливу навіть за умови незначного результату під час парламентських виборів.

Якщо ж Партії регіонів не вдасться зберегти парламентську більшість у Верховній Раді нового скликання, ситуація взагалі може вийти з-під контролю «регіоналів» – хоча Президентом залишатиметься лідер ПР В. Янукович, Головою ВР може стати його опонент з опозиції, тоді шанси «регіоналів» зберегти за собою головний пост країни стрімко зменшуються.

Що стосується опозиції, то можна прогнозувати, що ідея обрання Президента в парламенті не буде підтримана нею. Про це, зокрема, говорить небажання опозиціонерів брати участь у розроблянні будь-яких змін до Конституції і відмова працювати в Конституційній Асамблеї. Позиція, у цілому, закономірна, беручи до уваги, що складні економічні реалії й не завжди популярні дії влади в гуманітарній сфері не сприяють зміцненню рейтингу діючого Президента та збільшують шанси опозиційного кандидата на результативну конкуренцію за пост глави держави на майбутніх президентських виборах у ви-

падку, якщо буде збережено механізм всенародного обрання Президента. Перенесення виборів глави держави в парламент за сьогоднішнього розташування сил робить перспективу перемоги кандидата-опозиціонера більше ніж сумнівною. Навіть за умови перемоги на майбутніх виборах опозиційних партій важко стверджувати, що вони наберуть необхідну для обрання Президента кількість голосів. По-перше, через незначну рейтингову перевагу. По-друге, враховуючи фактор депутатів-«мажоритарників», яких традиційно досить легко були «схилити» на бік тих політичних сил, які на той момент наділені повноваженнями виконавчої влади.

Тобто реалізація ідеї обрання Президента в парламенті для основних політичних конкурентів – ПР й об'єднаної опозиції – є досить ризикованою. Зацікавленість в її просуванні можуть виражати лише ті політичні сили й політики, які не можуть претендувати на перемогу в боротьбі за президентське крісло, проте можуть розраховувати на здобуття певних дивідендів в обмін на свої голоси.

Так, лідер комуністів П. Симоненко ще у 2009 р. заявляв про доцільність обрання Президента в парламенті. За його словами, у проекті нової Конституції, запропонованої тоді комуністами, парламент уповноважений обирати Президента. «Ми запропонували: парламент обирається, політичні сили отримують підтримку, створюють коаліцію, – пояснив П. Симоненко. – Тож давайте через обрання Президента в парламенті з'єднаємо повністю відповідальність за владу і в руках законодавчого органу, і в руках виконавчих структур». Він підкреслив, що «ми повинні все об'єднати, щоб у нас уся вертикаль влади несла відповідальність».

Як зазначав М. Томенко, коментуючи позиції щодо механізму обрання Президента П. Симоненка, В. Медведчука й О. Мороза, «вони добре усвідомлюють, що ніколи не зможуть зайняти найвищу посаду в країні у тому випадку, якщо вибори Президента залишаться прямими. Саме тому їх бачення конституційних змін зводиться до того, щоб або взагалі скасувати посаду глави держави, або повністю нівелювати її значення. Тому абсолютно логічно вони намагаються посилити ті посади, на які вони, гіпотетично, можуть розраховувати: Голови Верховної Ради України і Прем'єр-міністра України. Але я хотів би розчарувати П. Симоненка й О. Мороза: норма щодо обрання Президента парламентом більшістю в 3/4 голосів народних депутатів означає або повну неможливість обрання глави держави, або те, що його буде обрано внаслідок проведення процедури, яку виборами назвати важко. До речі, історія знає приклади виходу з подібних ситуацій. У Римсько-католицькій церкві є практика обрання Папи Римського так званим “папським конклавом”. При цьому кардиналів – учасників таких виборів – закривали на декілька місяців. Може, ідейні “батьки” чергових змін до Конституції планують залучитися саме до такої практики, застосувавши її до народних депутатів?».

Водночас прибічники парламентської системи правління стверджують, що

з точки зору розвитку демократії Україна лише б виграла, якби Президента обирали в парламенті. Зокрема, член Конституційної Асамблеї, суддя Конституційного Суду України у відставці П. Мартиненко зазначає: «Відносно розмов про те, що Асамблея створена лише для того, щоб Президента обирали в парламенті, то я особисто вважаю, що це було б ідеально. Не думаю, що В. Янукович цього хоче, але це було б ідеально для України». За його словами, це означало б перехід України до парламентської системи правління. «У більшості Європи, у всіх країнах практично, це домінуюча форма правління. Хай люди вибирають партії, парламент, партії більшості в парламенті формують уряд. А Президент обирається парламентом і має виключно представницькі функції, символічні, такі як президент Італії або президент Німеччини», – пояснив свою позицію П. Мартиненко. Водночас він вважає, що Україна до цього не дійде. «Це дуже революційні ідеї. Україна любить більше авторитаризм. Це пахне зовсім іншим. Тут Україна навряд чи піде таким шляхом», – підсумував експерт.

З ним погоджується директор Інституту політичного аналізу й міжнародних досліджень С. Толстов. Експерт сумнівається, що напрацювання Конституційної Асамблеї стосуватимуться зміни статусу Президента. За його словами, навряд чи Асамблея піде на те, щоб розширити повноваження глави держави. «Не думаю також, що в новому варіанті (Основного закону) йтиметься про обрання гаранта у Верховній Раді», – додав він.

Ці вислови підтверджують заяви глави Конституційної Асамблеї Л. Кравчука, який не є прибічником обрання Президента в стінах ВРУ. Він стверджує, що не чув від Президента В. Януковича пропозицій, щоб вибори наступного глави держави проводилися в парламенті. Про це Л. Кравчук заявив під час круглого столу щодо внесення змін до Конституції. За його словами, у межах роботи Асамблеї він спілкується періодично з В. Януковичем, який ніколи навіть на це не натякав. «Я не чув жодної думки Президента, аби він хотів, щоб його обирали в 2015 р. не народ», – підкреслив Л. Кравчук.

До того ж глава Конституційної Асамблеї виключає зміну порядку обрання глави держави внаслідок внесення змін до Конституції. «Під час організації Конституційної Асамблеї ні в кого не виникло питань щодо зміни порядку формування влади й обрання Президента. Я не допускаю обрання Президента в парламенті. Зміна цієї норми була б великою політичною помилкою й змінювати цей процес, який склався історично, ніякої необхідності немає», – заявив Л. Кравчук. При цьому він додав, що більшість членів КА солідарні з такою позицією. «Більшість членів КА, принаймні науково-експертна група – 18 осіб, посідають чітку й зрозумілу позицію – Президент України повинен обиратися всенародно», – повідомив він. Л. Кравчук особисто вважає, що «це єдиний спосіб легітимності Президента та єдиний спосіб участі всього українського народу в обранні глави держави».

Що стосується безпосередньо Президента України В. Януковича, то,

відповідно до його висловів, він також залишається прибічником усенародного обрання глави держави. «Я вважаю, що обрання Президента має бути всенародним», – заявив він українським журналістам у Давосі (Швейцарія), спростувавши інформацію про те, що в Адміністрації Президента нібито зацікавлені в обранні глави держави в парламенті. «Я про це сказав у 2009 р. в червні, уперше 7 червня 2009 р., і моя точка зору не змінилася», – додав В. Янукович. При цьому глава держави ще раз підкреслив, що над змінами до Конституції працюватиме Конституційна Асамблея.

Що стосується термінів, то нова Конституція, найімовірніше, збереже існуючу норму – одного й того ж Президента громадяни України зможуть обирати лише на два терміни. «Обирати Президента будемо лише на два терміни», – заявила М. Ставнійчук, радник Президента України. За її словами, у новій Конституції залишиться колишнє обмеження щодо обрання Президента не більше ніж на два терміни. «Я думаю, що ця демократична норма Конституції України так і залишиться. Тому що насправді в цій нормі закладено дійсно європейський підхід європейського конституціоналізму, коли можливість людям обиратися на найвідповідальнішу державну посаду обмежена певним періодом часу», – додала М. Ставнійчук.

Зі свого боку опозиція пропонує розглянути можливість усенародного обрання Президента електронним голосуванням. На сайті Верховної Ради України було опубліковано проект концепції про впровадження електронної системи голосування на виборах, зареєстрований народним депутатом О. Тищенком (фракція «БЮТ – Батьківщина»). Згідно з документом, така можливість має бути доступна з 2015 р. – у рік проведення чергових президентських виборів. У 2013 р. Кабінету Міністрів пропонується профінансувати проведення всіх необхідних робіт. Проект концепції пропонує зберегти можливість «традиційного» голосування за допомогою бюлетенів для громадян, які «не хочуть користуватися новими технологіями і віддають перевагу існуючим». Решті виборців має бути надано право віддати свій голос за допомогою мобільного телефону, електронною поштою, а також за допомогою спеціальних терміналів, якими потрібно буде забезпечити всі дільничні виборчі комісії. Автор документа підкреслює, що можливість електронного голосування вже впроваджено в США, у ряді країн ЄС, а також на пострадянському просторі (зокрема, у Казахстані).

Утім, безпосередньо О. Тищенко не надто оптимістичний в оцінці перспективи прийняття постанови. Він зазначив, що ПР не брала участі в розробці документа, а це значно зменшує шанси позитивного голосування. Перепоною для впровадження системи може стати також те, що вона дорого коштує.

Таким чином, беручи до уваги позиції вітчизняних експертів і політиків, а також світовий досвід державного будівництва і вітчизняні реалії, ідеї кардинальної зміни процедури обрання Президента – перенесення виборів глави держави в парламент або введення електронного голосування – досить сумнівні.

Як зазначало видання «Українська правда», обрання Президента в парламенті сьогодні для України це щонайменше передчасний крок, а можливо, і недоречний.

По-перше, суспільство, яке має й без того низький рівень правосвідомості, спостерігаючи постійно за здійсненням політики за рахунок Конституції, втратить не лише залишки відчуття законності, але й потоне у хвилях правового нігілізму.

По-друге, українське суспільство ментально більш підготовлено до президентської моделі. За нинішніх обставин, як власне і у 2004 р., коли його намагалися позбавити права прямого обрання глави держави, такий політичний крок може викликати широкий суспільний протест.

Крім того, в умовах зростання кількості прибічників «сильної руки» наступ на президентську владу можуть використовувати радикальні політичні сили. Принаймні їхня аргументація за збереження «господаря» й «гаранта» буде прийнятнішою та якісною, ніж позиція, скажімо, комуністів – коли П. Симоненко раз по раз є кандидатом у Президенти з метою подальшої ліквідації цієї посади.

По-третє, український парламент яскраво довів, що рівень політичної культури в Україні не відповідає потребам парламентської моделі.

Фактично, дискредитувавши парламентаризм на інституційному й персональному рівнях, він подав найкращий приклад того, наскільки небезпечним може бути навіть вимушене тиранення законодавців. До того ж посилення парламентаризму має потребу у впровадженні ряду інших інституційних механізмів противаги, наприклад федералізму, двопалатності, якіснішої й ефективнішої вибіркової системи, потужного Конституційного Суду тощо.

Комплексне вирішення цих аспектів (а саме таким воно має бути) здатне сьогодні породити більшу кількість додаткових фундаментальних питань, ніж поточних політичних відповідей.

До цього варто додати, що в українській політиці зі слабо розвинутою правовою культурою і відсутністю достатнього досвіду вирішення різних проблем у правовому колі, Президент покликаний виконувати роль арбітра в суттях політичних інтересів, що важко буде виконати з урізаними до представницької функції повноваженнями, як це буде відповідно до парламентської моделі. Тому на сьогодні нема основ для прогнозів щодо звуження повноважень Президента. За сьогоднішніх же обсягів прав і можливостей глави держави його обрання в парламенті може стати приводом для кулуарної боротьби політичних партій й окремих політиків з подальшим блокуванням виборчого процесу (*Матеріал підготовлено за інформацією таких джерел: сайт Міністерства юстиції України (<http://www.minjust.gov.ua/0/2974>); RUPor.info (<http://rupor.info/news-politika/2012/05/21/janukovich-hochet-izmenit-konstituciju-chtob-ego-i/>); Накануне RU (<http://www.nakanune.ru/service/print.php?articles=6703>); ТСН.ua (<http://ru.isn.ua/ukrayina/moldavskie>*

deputaty-izbirayut-prezidenta-v-okruzhenii-policii-i-stulev.html); *Комментарии* (<http://politics.comments.ua/2012/01/25/317458/ukrainskiy-narod-bolshe.html>); *GolosUA.com* (http://ru.golosua.com/main/article/politika/20120626_ekspert-somnevaetsya-cto-konstitutsionnaya-assambleya-predlozhit-izbirat-prezidenta-v-parlamente); *Полемика* (<http://polemika.com.ua/news-91654.html>); *Наш век* (<http://wek.com.ua/article/67326/>); *Ревизор* (http://revizor.ua/news/constitution/2012060627_constitution); *Украинская правда* (<http://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/01/26/6935040>); *Сегодня* (<http://www.segodnya.ua/news/193386.html>); *Правда.Ру* (<http://www.pravda.ru/news/world/10-02-2008/255261-mir-0/>), *Украинская правда* (<http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/12/8/4456858/>), *Институт політики* (<http://www.tomenko.kiev.ua/docs/content.php?id=nov056>).

Ю. Половинчак, завідділу НЮБ, старш. наук. співроб., канд. іст. наук

Пристрасті за мовами

3 липня цього року Верховна Рада ухвалила Закон № 5029-VI «Про засади державної мовної політики», підписаний В. Януковичем 8 серпня. Документ передбачає встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів державної влади за умови проживання мінімум 10 % їх носіїв на територіях, на яких поширена ця мова. Критерієм визначення кількості носіїв при цьому є результати перепису населення 11-річної давності, коли українських громадян останній раз запитували про рідну мову.

Усього, за підсумками перепису, гіпотетично на російську регіональну можуть претендувати жителі 13 областей і регіонів України: Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Херсонська, Дніпропетровська, Миколаївська, Одеська, Сумська і Чернігівська області, АР Крим та міста Київ і Севастополь. У Закарпатті можна ставити питання про запровадження угорської мови, у Чернівецькій області – румунської і в Криму – кримсько-тагарської.

Водночас значне збурення, що супроводжувало розгляд та ухвалення Закону, призвело до того, що глава держави доручив Кабінету Міністрів утворити Робочу групу з залученням громадськості, відомих діячів освіти, науки і мистецтв, провідних фахівців з мовних питань для розробки та внесення системних пропозицій щодо вдосконалення законодавства про порядок використання мов в Україні. На виконання доручення Президента така Робоча група була створена під керівництвом віце-прем'єр-міністра України Р. Богатирьової. У ній, у свою чергу, було створено дві підгрупи. Одна, яку очолює ректор

Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л. Губерський, має запропонувати проект державної програми захисту, розвитку й поширення державної мови. Інша – на чолі з экс-президентом Л. Кравчуком – удосконалює закон про державну мовну політику.

При цьому, незважаючи на заяви влади про наявні в Законі недоліки та про наміри перегляду ряду норм, набрання законом чинності спричинило процес, уже названий окремими оглядачами «парадом мовних суверенітетів»: 13 серпня Одеська міська, а 15 серпня – Одеська обласна ради надали російській мові статус регіональної; 14 серпня Краснолуцька міська рада Луганської області вирішила дублювати тексти в офіційних документах російською мовою поряд з українською; 16 серпня статус регіональної російській мові надали Запорізька й Донецька обласні ради, а також Севастопольська міська; 17 серпня російська стала регіональною на Херсонщині. Крім того, регіональною російську визнали Дніпропетровська, Луганська та Харківська обласні ради, а також – Харківська, Первомайська (Луганська обл.) та Ізмаїльська (Одеська область) міськради. 21 серпня на сесії Миколаївська та Херсонська міські ради надали російській мові статус регіональної.

Тим часом депутати Тернопільської облради майже одноголосно прийняли рішення визнати мовний закон таким, що не має на території Тернопільщини ніяких правових наслідків, тобто не є чинним.

Івано-Франківська міська рада 23 серпня прийняла рішення направити заяву до Президента України, Верховної Ради та Конституційного Суду України щодо невизнання Закону «Про засади державної мовної політики». Як повідомили в міській раді, у заяві йдеться, що депутати висловлюють «категоричне невизнання і непокору прийнятому Верховною Радою України 3 липня 2012 р. і підписаному Президентом України 8 серпня 2012 р. Закону “Про засади державної мовної політики”».

У свою чергу Ніжинська міська рада (Чернігівська обл.) більшістю голосів визнала українську мову на території міської громади як єдину і державну, підтвердивши таким чином її статус та відмовившись від затвердження регіональної мови в межах мовного закону.

Таким чином, події останніх тижнів вже засвідчили одну з проблем, пов’язану з реалізацією закону про мови: поки що гіпотетичну загрозу розколу за етнічною та мовною ознакою, на яку раніше вказували політологи і експерти. Так, *директор Українського інституту публічної політики В. Чумак* вважає, що наслідком введення Закону «Про засади державної мовної політики» може стати радикалізація настроїв у суспільстві за мовною ознакою». «Раніше це питання не стояло так гостро на порядку денному українців, – говорить В. Чумак. – Усе було нормально – хто як хотів, так і розмовляв. Тепер у нас буде дві України – російськомовна і україномовна. В умовах виборчої кампанії це на руку всім політичним силам, бо консолідує їх виборців. Це вигідно політикам, але погано для суспільства». *Політтехнолог В. Бала*

погоджується, що «мовний» закон розпалюватиме міжетнічну ворожнечу, оскільки питання, пов'язані з мовним, етнічним, релігійним, територіальним – це найнеприємніші питання, які можуть не вирішуватися століттями.

Із цими застереженнями логічно пов'язані побоювання ряду експертів щодо посилення сепаратистських тенденцій з огляду на зміцнення позицій націоналістичних регіональних організацій на хвилі мовного інформаційного приводу. Так, як і прогнозувалося, на отримання офіційного визнання через регіоналізацію мови претендуватимуть русини. Згідно з заявами лідера підкарпатських русинів Д. Сидора, всеукраїнський перепис 2001 р. проігнорував самовизначення «русин», хоча, за підрахунками, лише в Закарпатті представників цієї етнічної групи налічується до 60 %.

Експерти вказують і на той факт, що прийняттям Закону Київ іде назустріч офіційному Будапешту, який підтримує ініціативи політичних організацій закарпатських угорців про надання їм автономії на території Закарпаття (вони становлять 12 % населення області).

З іншого боку, українські поляки не бачать практичного сенсу в законодавчих змінах, також вказуючи при цьому на загрозу сепаратизму: «Мовним законом я шокований – це перший крок до розвалу держави. Я не уявляю, щоб українці в Польщі вимагали окремого статусу для своєї мови», – здивований голова Товариства польської культури Е. Легович.

Реакцією на означені загрози можна вважати виступ *екс-президента Л. Кравчука* з критикою Закону «Про засади державної мовної політики». Вказавши на небезпеку непродуманого втручання в духовну, історичну, мовну ситуацію як «настільки тонкі і делікатні питання, що можуть призвести до дуже складних наслідків, якщо їх не аналізувати глибоко, і не вирішувати з перспективою розвитку країни», він наголосив на тому, що обласні й міські ради не мають права приймати рішення про регіональні мови на своїй території. В ефірі 5 каналу він зазначив, що «таке можливо у федеративній державі, коли штат або федеративна одиниця може сама голосувати за щось». За його словами, в унітарній державі, якою є Україна, обласна рада не може голосувати за введення мовного закону.

На думку Л. Кравчука, ініціативна група якоїсь частини області або області повинна збирати підписи людей про введення в області регіональної мови та подавати їх офіційно до Верховної Ради, яка прийматиме рішення з цього питання. «А не так, що область або район буде приймати саме рішення, ґрунтуючись невідомо на чому. Якщо ми так підемо, ми державу розвалимо», – сказав екс-президент.

Слід зазначити, що відповідна позиція відображена і в новаціях, запропонованих експертами Робочої групи з розробки і внесення системних пропозицій щодо вдосконалення законодавства про порядок використання мов в Україні. На думку членів робочої підгрупи, оскільки йдеться про внутрішню політику держави, то й рішення про надання статусу регіональної мови

повинна приймати Верховна Рада, а не органи місцевого і територіального самоврядування. Також у підгрупі, на відміну від авторів закону, змінили підхід до визначення терміну «регіональна мова» і необхідної кількості носіїв мови для запровадження її у регіоні, виходячи з думки про необхідність захищати національні меншини не через територіальний устрій, а через громаду. Отож, якщо в громаді проживатиме не менше 30 % носіїв материнської мови, вони отримують право запровадити її як регіональну на території села, селища, міста, що, до речі, відповідає Європейській хартії регіональних мов або мов меншин і застосовується на практиці в країнах Євросоюзу.

Відповідні ініціативи вже викликали вкрай негативну оцінку одного з авторів Закону України «Про засади державної мовної політики» **В. Колесніченка**, який звинуватив їх авторів у «правовому нігілізмі» і «яскраво виражених поглядах націоналістичного спрямування» та спрогнозував, що поправки, підготовлені робочою підгрупою під керівництвом Л. Кравчука, «прирікають Україну на постійний мовний конфлікт і дезінтеграцію».

За його переконанням, підняття бар'єра для набуття статусу «регіональної мови або мови меншини» з 10 % до 30 % жителів «громади», а не територіально-адміністративної одиниці, як прописано в чинному Законі, призведе до знищення 75 % малих регіональних мов і, безумовно, буде засуджено міжнародними організаціями. Іншими недоліками розроблених пропозицій В. Колесніченко називає ліквідацію навіть самої можливості обласним, районним, міським, сільським радам самостійно виконувати Закон і визначати механізми захисту тієї чи іншої мови, виходячи з кількості її носіїв і поширеності в регіоні; заборону двомовного паспорта громадянина та інших документів, що засвідчують особу; повернення «тоталітарного квотування та цензурування» для ЗМІ в частині обов'язкової квоти в 75 % і більше україномовного мовлення; заборону на офіційний документообіг та бланки документів регіональними мовами або мовами меншин на районному та обласному рівні; ліквідацію державних гарантій на використання регіональних мов або мов меншин в освіті та науці, судочинстві та інших сферах.

Водночас, виходячи з аналізу раніше зроблених зауважень та застережень до чинного Закону, що висловлювалися експертами-мовознавцями та політологами, можна стверджувати, що значна частина описаних пропозицій Робочої групи спрямована на мінімізацію негативних наслідків і має шанси на прихильне сприйняття. З іншого боку, можна впевнено прогнозувати, що норма про підвищення втричі бар'єра (з чинних 10 %), необхідного для надання мові статусу регіональної, може виявитись істотним подразнюючим фактором, особливо щодо конфліктів за участі, як висловився політолог **В. Небоженко**, «компактніших нацменшостей». «Якщо російськомовне населення пасивне, то інші групи – кримськотатарська, польська, угорська, румунська громади – активні і їм буде образливо, що в Донецьку і Одесі щось дозволяють, а їм – ні», – упевнений політолог.

Дійсно, якщо планку щодо необхідної кількості населення, яке б бажало мати регіональну мову, буде підвищено, необхідна кількість носіїв (на рівні обласного рішення, і, відповідно, фінансування) знайдеться лише для російської мови, тоді як про угорську на Закарпатті (за переписом 2001 р. угорці становлять 12 % населення області), румунську чи молдавську на Буковині (їх там 12,5 % та 7,3 % відповідно), кримськотатарську в Криму (на півострові татар налічується 12 %) не варто буде й згадувати. Таким чином, можливе функціонування російської зі статусом фактично «єдиної регіональної» загрожує стати ознакою дискримінації цілого ряду мов нацменшин і корінних народів України, що не може не розглядатися як фактор підвищення напруження в міжнаціональних відносинах у країні.

Високий конфліктогенний потенціал такого рішення в майбутньому засвідчують і вже існуючі симптоми. У цьому контексті можна згадати заяву заступника голови фракції Партії регіонів М. Чечетова про те, що «сорок шість мільйонів людей розуміють дві мови: російську й українську. Не болгарську мову, не угорську мову, не румунську мову, не єврейську мову, ідиш, чи іврит, я не знаю як там. Ці мови розуміє лише купка людей. Ми говоримо про дві мови, які розуміє увесь народ». Ця заява відразу викликала досить різку реакцію ряду національних організацій та об'єднань і можна не сумніватися, що пасаж про мови, які «розуміє лише купка людей», ще неодноразово цитуватиметься опонентами в контексті критики мовної і національної загалом політики влади.

Показово також, що статус регіональної поки що отримала лише російська мова; більше того, поширюється інформація про умисне блокування всіх, окрім російської, мовних ініціатив. Так, депутат від НУ–НС Г. Москаль заявляє про доручення Адміністрації Президента Закарпатській і Чернівецькій обласним радам не проводити сесії для надання мовам статусу регіональних. Політик зазначив, що серед населення Чернівецької області понад 13 % становлять румуни і понад 10 % – молдавани. Крім того, в області є села, де компактно проживають росіяни-старообрядці та поляки. «Не дивно, що на територіях, де живуть представники цих меншин, ніякі сесії не проводилися, адже недарма... М. Чечетов недавно обмовився, що закон придумали тільки для російської», – зазначив Г. Москаль.

Паралельно формується також враження, що на фінансування найближчим часом можуть розраховувати регіональні ініціативи, орієнтовані виключно на російську, судячи з заяв чиновників. В. Колесніченко запевняє: протягом двох-трьох місяців ситуація унормується. У той же час він визнав, що на впровадження Закону в частині прав інших, окрім російської, мов потрібно більше грошей, які в державному й місцевих бюджетах не передбачені. «Якщо, приміром, болгари в Ізмайльському районі Одещини висловлять бажання навчати своїх дітей на своїй мові, усі вони навчатимуться на цій мові. Але сьогодні – лише виходячи з тих можливостей, які є в бюджеті. А потім переглядатиметься

бюджет і визначатиметься порядок запровадження обов'язкової норми про відкриття класів з певною мовою навчання. Бо ж потрібні і вчителі, і підручники певною мовою», – обіцяє В. Колесніченко.

Дійсно, повне фінансування мовних нововведень потребує істотних капіталовкладень – за підрахунками економіста О. Кужель, Закон «Про принципи державної мовної політики» коштуватиме Україні 19 млрд грн. Проте аргументація – «на всі мови не вистачить, профінансуємо поки одну» – навряд чи викличе розуміння у активістів «обділених» нацменшин.

Перші конфлікти вже набувають поки що вербальних обрисів; наступний етап, як можна прогнозувати, – судовий. Так, на Одещині в місті Ізмаїл місцеві депутати відмовилися надавати болгарській мові статус регіональної, хоча за російську проголосували. Це викликало різкий протест болгарської громади, яка там нараховує рівно 10 %, як вимагає новий Закон. «Я можу зрозуміти висловлювання політиків на адресу опонентів, але заява щодо інших національностей – це, щонайменше, нетолерантно, – сказав у своєму коментарі президент Асоціації болгар України, депутат Одеської обласної ради А. Кіссе. – Європейська хартія ратує за збереження саме історичних мов меншин. Мов, які є для них рідними, а не чужими, використовуваними через обставини, що склалися. «В Асоціації болгарських організацій обурені рішенням муніципальної влади Ізмаїла. Кажуть, що необхідні за новими мовними законами для впровадження мови, як регіональної, 10 % етнічних болгар у місті є. Проте влада цим добре відомим фактом знехтувала», – заявляють в організації.

Вони зазначають, що відповідний документ спочатку відхилили в канцелярії міськради, а потім зачитане звернення не поставили на голосування, одночасно надавши статус регіональної російській мові, аргументуючи це тим, що нею спілкується більшість ізмаїльців. Утім, відступати болгар не збираються, і вже готують таке ж подання на наступну сесію. Також вони шукатимуть підтримки у Президента й парламенту. Якщо ж і це не матиме наслідків, то статус своєї мови будуть відстоювати в суді. На що В. Колесніченко заявив, що це – наслідки «юридичного невігластва» населення, оскільки для отримання статусу регіональної мови болгари мають не домагатися від місцевої ради голосування, а лише надати їй офіційну довідку управління статистики про результати перепису населення в їхньому районі. Водночас, як підкреслюють оглядачі, справа не в «невігластві» – навіть відповідно до чинних багатьох років законів і згідно з Конституцією держава гарантує вільний розвиток мов усіх національних меншин, проблемою завжди було фінансування в необхідних обсягах розвитку цих мов.

Відкладеною до осені залишилася проблема, що обіцяє стати однією з найгарячіших у контексті спровокованого мовного самовизначення – статус кримськотатарської мови: Верховна Рада Криму доручила Раді міністрів автономії до 10 жовтня 2012 р. підготувати та внести на розгляд кримського пар-

ламенту пропозиції щодо реалізації Закону України «Про засади державної мовної політики» в Автономній Республіці Крим.

Нагадаємо, ідеться, як неодноразово наголошували раніше лідери татар, про мову корінного народу, а не нацменшини, що означає, що поза межами України кримськотатарська не має можливостей для розвитку, отже, повинна отримати особливий статус. Ця вимога не була задоволена, тепер же татари висловлюють припущення про намір влади автономії позбавити їх права навіть на регіональний статус їхньої мови.

Так, *перший заступник голови меджлісу кримськотатарського народу, депутат Верховної Ради Криму (фракція «Курултай-Рух») Р. Чубаров* пов'язує відстрочку з реалізацією в регіоні Закону «Про засади державної мовної політики» з небажанням визнавати регіональною кримськотатарську мову. На думку Р. Чубарова, кримські керівники Партії регіонів, що перебувають при владі, вирішили відкласти ухвалення рішення до жовтня, у надії на внесення змін до Закону про мовну політику, що збільшують процентний бар'єр носіїв мови для визнання її регіональною. «Мені здається, приймаючи це рішення, вони сподіваються на те, що незабаром (можливо, у вересні) до Закону внесуть відповідні поправки й буде піднято процентний бар'єр для регіональних мов. Таким чином, кримськотатарську мову вдасться вивести з їх числа», – зазначив Р. Чубаров. При цьому він прогнозує, що відмова влади у визнанні кримськотатарської мови регіональною розбурхає суспільство й спричинить протести в Криму. Подібні прогнози варто обов'язково брати до уваги, аналізуючи перспективи розвитку ситуації на півострові, особливо з огляду на майбутні зміни в керівництві меджлісу, які експерти пов'язують з можливістю радикалізації верхівки кримськотатарського руху.

Перші, поки що юридичні сутички в АРК вже мали місце: за словами голови кримськотатарської організації «Інститут громадянського суспільства» (ІГС) Р. Аблятіфа, Головне управління юстиції у Криму відмовляється розглядати внутрішні документи організації про статутну діяльність, які ведуться кримськотатарською мовою. Чиновники зробили висновок, що ІГС веде свою діяльність із порушенням законодавства, оскільки «неможливо встановити основні питання, розглянуті на засіданнях керівних органів об'єднання громадян й правомочність проведення засідань». В управлінні наполегливо рекомендували «надати протоколи засідань статутних органів, викладені українською чи російською мовою». На це організація відповіла листом українською мовою, де зазначила, що ст. 10 Конституції гарантує «вільний розвиток, використання і захист» мов національних меншин, а ст. 11 сприяння «розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин». ІГС також послався на ратифіковану Україною Європейську хартію регіональних мов, згідно з якою держава зобов'язується сприяти розвиткові мов національних меншин, у тому числі в офіційно-адміністративній сфері. Враховуючи це, організація вимагає розгля-

нути її звітну документацію кримськотатарською мовою, залучивши, при необхідності, спеціалістів у галузі кримськотатарського мовознавства, яких випускає два кримські університети.

Тим часом, вимагають, щоб з ними рахувалися, і україномовні громадяни в Криму: дев'ять громадських організацій звернулися до спікера кримського парламенту В. Константинова та прем'єра автономії А. Могильова з проханням надати українській статусу регіональної, поряд з російською та кримськотатарською, як мові національної меншини в регіоні. Серед організацій, які висунули вимогу, кримське відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта», організація «Український дім», Всекримське товариство «Україна-Світ», а також організація «Комітет з моніторингу свободи преси в Криму». «Вимагаємо передбачити в бюджеті АРК кошти на розвиток української мови, української культури і української освіти», – ідеться в заяві. За словами одного з авторів звернення, голови організації «Український дім» А. Щекуна, українське населення автономії вважає себе «меншістю в меншості», а тому «перебуває під захистом чинного вітчизняного та міжнародного законодавства про права національних меншин». «Українців у Криму проживає 24 % населення, тому ми маємо право на 24 % україномовних шкіл і садків, 24 % від мовного бюджету на розвиток української. Зараз ми не маємо навіть 1 %», – наголосив громадський активіст.

Отже, за відсутності виваженого підходу (поки політики так і не продемонстрували готовності до подібних кроків) Україні загрожує наростання контурів розколу за мовною ознакою і, не виключено, посилення етнічної нетерпимості. Висока ймовірність, що активісти зосередять боротьбу в судовій площині – передумови для цього вже проглядаються. У Львові місцеві депутати від партії «Свобода» розвернули активну діяльність, закликаючи громадян подавати до судів позови як стосовно легітимності нового Закону і законності дій осіб, що підписали його, так і проти тих політиків, які в процесі обговорення проблеми дозволяли собі неполіткоректні висловлювання. Під шквал критики потрапив один із співавторів Закону, депутат Верховної Ради В. Колесніченко, який у розпалі суперечки назвав західноукраїнський діалект державної мови «відрижкою». А також депутат Луганської облради від Партії регіонів Р. Мірошник, який раніше сказав, що громадяни, які навчають і виховують дітей українською, ростять «недорасу». Юристи «Свободи» розробили зразок звернення до суду, яким можуть скористатися всі бажанчі. Г. Москаль вже звернувся кримськотатарською мовою до голови Верховної Ради АРК та голів Чернівецької і Закарпатської обласних рад (румунською і угорською мовами) з вимогою провести сесії та визнати регіональними, відповідно, кримськотатарську мову в Криму, молдавську й румунську на Буковині та угорську мову на Закарпатті. «Якщо цього не буде зроблено, залишаю за собою право звернутися до окружних адміністративних судів згаданих регіонів, послів Угорщини, Румунії та Молдови, а також до структур ОБСЄ та Ради Європи,

що опікуються правами національних меншин».

Навряд чи опозиціонер виявиться єдиним політиком, що апелюватиме до міжнародної спільноти й судових установ, тому існує неприємний шанс, що закон, який розглядався в контексті реалізації в Україні положень Європейської мовної хартії, стане ще одним фактором іміджевих втрат для влади і всієї країни.

Поки що залишаються актуальними й інші ризики, зокрема, проблеми управлінської системи. До прикладу, у Чернівецькій області є Герцаївський район, де румунське населення становить 92 % від загальної кількості. Є райони, де від третини до половини сіл є румуномовними (Сторожинецький, Глибоцький) або де компактно проживають молдавани (Новоселицький). Є етнічні села, де живуть національні групи, які більше ніде в області не проживають (росіяни-старовіри в селах Біла Криниця Глибоцького та Грубно Сокирянського районів, поляки в селі Стара Красношора Сторожинецького району). Тобто передбачена в Законі можливість проголошувати регіональну мову від рівня села і до області перетворить офіційну мовну карту Буковини в клаптикову ковдру.

Аналогічна ситуація і в Закарпатській області – кількість етнічних угорців тут становить понад 12 %, що є підставою для визнання угорської мови регіональною на території області. Крім того, в окремих районах компактно проживають румуни, є майже повністю словацькі, німецькі села, а також села, заселені представниками інших національностей. Як резюмує *політолог В. Фесенко*, «головне – не довести ситуацію до абсурду: ситуація в тому ж Закарпатті, якщо виконувати цей Закон, буде дуже складною в управлінському плані». Загалом же найбільш виваженими видаються рекомендації експертів щодо того, щоб «не латки накладати» на недосконалий, за практично одностайним висновком, Закон, а за участі фахівців (мовознавців, соціологів, юристів) розробити новий, що комплексно та концептуально підходив би до пошуку балансу інтересів у мовній сфері.

С. Кулицький, старш. наук. співроб., канд. екон. наук

Економічні наслідки для України ратифікації Угоди про зону вільної торгівлі в СНД

Ратифікація Верховною Радою України та подальше підписання Президентом України В. Януковичем Закону «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» викликала доволі значний резонанс у вітчизняних ЗМІ. Значною мірою така реакція українських медіа, політиків та частини експертів

пов'язана, вочевидь, із високим ступенем політизації означеного питання в контексті наближення парламентських виборів в Україні. Про високу політизацію ратифікації Угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) у СНД свідчить навіть побіжний огляд відгуків на цю подію українських політиків різної орієнтації. Зокрема, чинні українські високопосадовці та народні депутати від Партії регіонів позитивно оцінюють зазначену подію, а парламентська опозиція наочно продемонструвала своє ставлення до Договору про ЗВТ у СНД своєю неучастю в процесі ратифікації цього документа.

Так, представляючи документ у Верховній Раді, Прем'єр-міністр України **М. Азаров** перелічив ряд таких переваг від ратифікації Українською державою Угоди про ЗВТ у рамках СНД. По-перше, положення її статей базуються на нормах і правилах Світової організації торгівлі (СОТ). По-друге, у цьому документі чітко зафіксовано імпорتنі й експортні мита, які існують на сьогодні між державами-учасниками Договору, і досягнуто домовленості не розширювати їх список та не збільшувати ставки мита. По-третє, зазначений Договір містить статті, що сприятимуть захисту інтересів національних товаровиробників та поліпшуватимуть умови доступу української продукції на ринки країн-учасниць угоди. Зокрема, ст. 19 передбачає розв'язання торговельних спорів з допомогою процедур та механізмів, прийнятих у СОТ. По-четверте, ст. 7 Договору передбачає проведення переговорів щодо розробки угоди про транзит трубопровідним транспортом. У деяких ЗМІ зазначається, що М. Азаров особливо наголосив на положенні Договору, яке стосується транзиту вуглеводнів та передбачає протягом півроку розробку окремого документа, що регламентує цю сферу.

Також, за словами М. Азарова, українська сторона розраховує, що після ратифікації Угоди про створення ЗВТ із країнами СНД буде знято ряд обмежень на поставку українських труб, зокрема до Росії. А це дасть змогу Україні поліпшити ситуацію з її платіжним балансом. На думку глави українського уряду, механізм функціонування ЗВТ на сьогодні є оптимальною моделлю взаємодії держав-учасниць Співдружності, який спрямований на зміцнення торговельного потенціалу України.

Як зазначалося у фінансово-економічному обґрунтуванні проекту документа, переданому в парламент разом з текстом Договору, зазначається, що реалізація Договору про зону вільної торгівлі в рамках СНД позитивно вплине на українську економіку. Так, приріст середньорічного вітчизняного валового внутрішнього продукту (ВВП) від створення ЗВТ із країнами СНД очікується на рівні 2,5 %, або близько 37,5 млрд грн. Додатковий приріст доходів державного бюджету може становити близько 9,4 млрд грн на рік. Крім того, завдяки ратифікації зазначеного Договору обсяги української торгівлі з країнами СНД зростуть більш ніж на третину. При цьому позитивний ефект відчують насамперед у машинобудівній галузі (темпи зростання прискоряться на 7,19 % за рахунок того, що основними ринками збуту української продукції є

РФ та інші держави СНД), хімічній та нафтохімічній промисловості (на 4,75 % за рахунок збільшення попиту на нафтохімічну продукцію, зокрема шини і пластмаси), металургійній промисловості (на 4,2 % за рахунок скасування експортних мит, у т. ч. на енергоносії, і поліпшення доступу товарів на ринок СНД), сільському господарстві (на 3,86 % за рахунок збільшення врожайності в Україні), легкій (на 3,11 % за рахунок поліпшення доступу українських товарів на ринок СНД) і харчовій промисловості (на 3,36 % за рахунок високого рівня кооперації та зняття санітарних і фітосанітарних бар'єрів, а також скасування антидемпінгових заходів у взаємній торгівлі).

Також документ вказує, що «збільшення обсягів випуску у всіх ключових видах економічної діяльності в разі створення зони вільної торгівлі позначиться на діяльності сфери послуг: торгівля додатково отримає 3,01 % обсягу випуску галузі, транспорт – 2,87 %».

У свою чергу віце-прем'єр **С. Тігіпко** аргументував важливість для України створення ЗВТ із країнами СНД тим, що на цей макрорегіон припадає 40 % українського експорту. Він також підкреслив, що принципи роботи у ЗВТ у межах СНД засновано на принципах СОТ. Таким чином означена угода не суперечить продовженню перемовин про асоціацію та ЗВТ з Європейським Союзом (ЄС). На його думку, надзвичайно важливо те, що «ця угода не передбачає ніяких нових торговельних обмежень, більше того, через шість місяців ми можемо почати перемовини про скасування тих обмежень, які були впроваджені раніше», – зазначив С. Тігіпко. Він також наголосив, що збільшення обсягів зовнішньої торгівлі дасть можливість динамічно нарощувати ВВП та продовжити збільшення соціальних стандартів – піднімати зарплати й пенсії в Україні.

Як зазначається в повідомленні прес-служби Адміністрації Президента України для ЗМІ, основними перевагами Договору про ЗВТ у СНД є фіксація зобов'язань учасників цієї угоди щодо незбільшення ставок мит на товари, що вилученні з режиму вільної торгівлі; закріплення зобов'язань держав-учасниць СНД щодо незастосування нових обмежень у взаємній торгівлі; встановлення строків скасування вилучень зі списків імпорту товарів, а також фіксація положення про початок процесу скасування експортних мит.

На позитивних наслідках для України від ратифікації Договору про ЗВТ у СНД акцентувала увагу й перший заступник глави Адміністрації Президента України **І. Акімова**, підкресливши, що, за підрахунками фахівців, загальний обсяг додаткового збільшення українського експорту завдяки дії механізму вільної торгівлі в рамках СНД становитиме приблизно 9 млрд грн на рік. При цьому завдяки дії Договору в Україні додатково з'являться 160 тис. робочих місць.

Крім того, на її думку, у цьому Договорі зафіксовано зобов'язання з непогіршення торговельного режиму, «тобто не можна вводити додаткові мита, не можна змінювати правила торговельної політики...». Також це досягається

встановленням строків адміністративного вилучення щодо імпорту товарів, які надходять до країн СНД з України.

Водночас у розмові з кореспондентом «Дзеркала тижня» міністр економічного розвитку і торгівлі **П. Порошенко** зазначив: «Якби ми й далі зволікали з реалізацією раніше досягнутих домовленостей, то обсяг захисних заходів з обмеження доступу товарів на російський ринок був би істотно збільшений. Я не виключаю і впровадження додаткових мит щодо України з боку Росії у разі нератифікації угоди». І хоча угода, безумовно, в інтересах Москви, оскільки фіксує експортні мита на енергоносії та низку інших товарів, пише кореспондент зазначеного видання, члени українського уряду переконані, що Угода про ЗВТ у рамках СНД – в інтересах України й справить позитивний ефект на економіку країни. «У даному разі йдеться про те, що ми отримуємо новий правовий механізм, ратифікований парламентами двох країн, який передбачає рішучі кроки зі зменшення торговельних вилучень та застосування захисних заходів щодо доступу товарів України на ринок РФ і, відповідно, Росії на ринок України», – вважає П. Порошенко.

А, як повідомили вітчизняні ЗМІ, на думку урядового уповноваженого з питань співробітництва з Російською Федерацією, державами-учасницями СНД, Євразійського економічного співробітництва **В. Мунтіяна**, Україні приймати рішення про участь у всіх торговельних об'єднаннях потрібно, виходячи з глобальних тенденцій розвитку й викликів. Попередній аналіз можливих варіантів торговельних партій, за його словами, указує на більш високу вигоду від співробітництва з країнами СНД. Він аргументував це тим, що торговельний оборот з Білоруссю, Росією й Казахстаном у 2011 р. сягнув 65,5 млрд дол. США (або 38,4 % від загального торговельного обороту України), а з Європейським Союзом – 50,5 млрд дол. (29,6 %). За його словами, із 38 основних галузей вітчизняної економіки тільки 13 одержать невеликий приріст після входження України до ЗВТ із ЄС, тоді як падіння українського ВВП становитиме 0,68 %, приріст експорту – 4,5 %, а імпорту – 7,2 %. Аналогічні розрахунки по Білорусі, Росії та Казахстану оптимістичніші, – продовжив В. Мунтіян, – зростання по всіх 38 галузях у середньому на 3,3 %, приріст ВВП на 2,2 %, збільшення кількості робочих місць.

Поряд із цим **А. Кінах**, президент УСПП, народний депутат, член фракції Партії регіонів у Верховній Раді з приводу ратифікації Договору про ЗВТ у СНД наголосив, що близько 50 % ВВП України формують експортери. А для них важливо знаходити нові ринки не тільки на Сході, а й на Заході. Тому добре, що, нарешті, ратифікували Угоду про ЗВТ у СНД і в цілому парафували Угоду про ЗВТ з ЄС. Однак не варто забувати, що різниця між цими торговельними векторами є. У 2011 р. частка СНД в експорті української продукції – майже 70 %, ЄС – 30 %. Однак при цьому переважна більшість прямих інвестицій і інвестиційного імпорту йде в Україну саме з країн ЄС. Тобто вони забезпечують основу модернізації вітчизняної економіки та її конкурентоспро-

можність. Європа – важливий ринок збуту й для багатьох великих українських бізнесменів. Тому саме великий бізнес дуже зацікавлений у тому, щоб співробітництво з ЄС активізувалося якомога швидше. І він повинен стати головним «лобістом» створення ЗВТ з ЄС та зміцнення сучасних європейських стандартів в Україні.

Водночас деякі оглядачі наголошують, що не встигли депутати ратифікувати Договір, як у парламентській більшості вже заговорили про його перегляд. Так, голова фракції Партії регіонів у Верховній Раді **О. Єфремов** виступає за продовження перемовин з Росією про поступове скасування вилучень з Угоди про зону вільної торгівлі в рамках СНД.

Позитивно оцінюють участь України у ЗВТ в рамках СНД комуністи. Зокрема, народний депутат від Комуністичної партії України **А. Александровська** вважає, що це допоможе унормувати відносини між Україною і Росією в різних галузях, а також приведе до створення нових робочих місць на селі, таким чином, зменшивши проблему безробіття в Україні.

Вище наведено огляд насамперед позитивних оцінок наслідків ратифікації Україною Договору про ЗВТ у СНД. Однак, як показує світовий досвід економічного розвитку, жодне складне економіко-правове об'єднання не гарантує всім його учасникам постійного отримання вигоди в автоматичному режимі. Поряд з потенційними вигодами завжди наявний ризик певних втрат, збитків тощо. Тому, як підкреслює кореспондент «Дзеркала тижня», беззаперечна позитивність фінансово-економічного обґрунтування проекту закону про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі в рамках СНД, переданому в парламент разом з текстом Договору, здалася дивною навіть Головному науково-експертному управлінню Верховної Ради. Так, у своєму висновку його фахівці звернули увагу на те, що у фінансово-економічному обґрунтуванні ратифікації Договору про ЗВТ відсутня інформація про можливі негативні наслідки для України від його ратифікації. Таким чином, у разі їх виникнення Україна просто буде не готовою до їх нейтралізації. Тобто фактично ми будемо беззбройними та беззахисними, наголошується в зазначеному виданні.

Утім, в українському суспільстві є й опоненти приєднанню Української держави до Договору про ЗВТ у СНД. Так, экс-президент України **В. Ющенко** наголошує, що Угода про ЗВТ у межах СНД загрожує суверенітету України. Вона більшою мірою є політичним, ніж економічним актом, і спрямована на посилення залежності між колишніми учасниками СРСР. І кваліфікує його підписання саме сьогодні – це спроба діючої влади заручитися лояльністю Росії за рахунок національних інтересів. На думку В. Ющенка, ця угода узаконює економічну нерівноправність у відносинах з Росією, оскільки з режиму вільної торгівлі виключені групи товарів, які найбільше активно експортуються з України в Росію. «Дискримінація, тиск і диктат Росії є проявом реальної атмосфери в так званій “зоні вільної торгівлі”», – підкреслив він.

До того ж В. Ющенко вважає, що Договір про ЗВТ у СНД суперечить

зобов'язанням України СОТ. Екс-президент України виступає за денонсацію означеної угоди або ж її суттєве доповнення таким чином, щоб вона не суперечила іншим міжнародним договорам України. Правда, ЗМІ не повідомляють чи конкретизував В. Ющенко цю свою тезу.

Підписаний Президентом В. Януковичем закон про ратифікацію вільної торгівлі із СНД не буде гарантувати українському бізнесу захищеності й відстоювання його інтересів, заявив також лідер Європейської партії України **М. Катеринчук**. Адже «фактично ця угода поширюється тільки на Росію й Білорусь, є кроком проти українського виробника», – запевнив він і наголосив, що ця угода поширюється тільки на 30 % взаємного товарообігу між країнами СНД. Більшість товарів, у тому числі й нафта, газ і нафтопродукти й надалі будуть обкладати митом, і вони будуть перебувати під обмеженням. «Ратифікація цієї угоди фактично припинила всі розмови про можливість створення нормальної зони вільної торгівлі в межах СНД без виключень та обмежень. Росія недвозначно дала зрозуміти всім своїм партнерам, що вона не зацікавлена у вільній торгівлі із сусідами», – переконаний М. Катеринчук.

Доволі скептично оцінив ратифікацію Україною Договору про ЗВТ у СНД і перший заступник голови Комітету Верховної Ради з іноземних справ **Т. Чорновіл**. Він зазначив, що саме підписання цього документа восени минулого року викликало дискусію щодо розбіжності тексту Договору з тим, з яким була раніше ознайомлена Україна, а також щодо повноважень М. Азарова візувати окремі положення цього Договору. Також народний депутат наголосив, що цей документ містить ряд положень, які роблять його сумнівним не тільки з економічної, але і юридичної точки зору. Як одну з невизначеностей щодо подальшого застосування положень означеної угоди він виділяє розв'язання суперечок між країнами-учасницями ЗВТ в Економічному суді СНД, оскільки Україна не ратифікувала відповідну угоду й не може бути стороною в судовому спорі. «І з іншого боку – чи можемо ми звертатися в Страсбурзький суд, чи не блокує нам Договір таку можливість розв'язання спорів?» – говорить Т. Чорновіл.

Крім того, як вважає депутат, кількість вилучень і обмежень в угоді не дають змоги віднести його до зони вільної торгівлі, згідно з визначенням СОТ. У той же час, у випадку з підписаною угодою, за рахунок спеціальних домовленостей у частині енергоносіїв до 70 % обсягу загального балансу підпадає під дію обмежень. «Тобто за класифікацією СОТ – це ніяка не зона вільної торгівлі. І назвати її такою, враховуючи кількість вилучень, досить складно», – стверджує він. Також потрібно враховувати, що країни-учасниці мають різний юридично-правовий статус. Так, Україна, не будучи повноцінним членом СНД, має окремий правосуб'єктний статус, у той час як для країн-членів Митного союзу розв'язання суперечностей ухвалюється централізовано, за значного впливу Росії. Впадає в око створення режиму найбільшого сприяння для членів Митного союзу. «І як нам органічно існувати, враховуючи різні ста-

туса – також не зовсім зрозуміло», – продовжив він. І, нарешті, «додаток б» до угоди, з якого випливає, що можуть бути застосовані санкції до того з учасників ЗВТ, хто приєднанням до інших економічних об'єднань завдасть шкоди партнерам. «Найпоширеніша версія, що це зроблене, щоб не дати Україні приєднатися до зони вільної торгівлі з ЄС. Але навіть якщо й не це малося на увазі, то текст виписаний настільки невизначно, що може трактуватися в тому числі й у такий спосіб», – підкреслив Т. Чорновіл.

Він також звернув увагу на те, що експерти нарікають і на велику кількість умов і застережень, через які умови угоди можуть не виконуватися, і Росія зберігає за собою право на дії «у душі пана Онищенко». Тому всі ці фактори відносять підписання Угоди про ЗВТ у СНД до політичних, а не економічних, актів, оскільки на сьогодні немає однозначної відповіді як у принципі ця угода може працювати.

Попри цілком передбачувану поляризацію оцінок економічних наслідків від приєднання України до Договору про ЗВТ у СНД найбільший інтерес викликають, насамперед, висновки незалежних експертів. Принаймні формально незалежних, оскільки виокремити дійсно незалежних експертів у високополітизованому українському суспільстві доволі складно.

«Якби Україна вступила в Митний союз, то я не впевнений, що Росія пішла б на підписання Угоди про ЗВТ у рамках СНД», – сказав у розмові з кореспондентом «Дзеркала тижня» голова правління Інституту економічних досліджень і політичних консультацій **І. Бураковський**. А зона вільної торгівлі – це ж також інтеграційне об'єднання, хай і м'якше за формою. Утім, як особливо відзначає експерт, «Угода про ЗВТ у рамках СНД не суперечать курсу євроінтеграції та Угоді про ЗВТ з Європейським Союзом, що є глибшою формою інтеграції». «Для мене зовсім неочевидні ці колосальні цифри приросту нашої взаємної торгівлі в результаті підписання Угоди про ЗВТ у рамках СНД. Це або перебільшення, або автори розрахунків виходили з якихось міркувань високої динаміки розвитку економіки. Угода про вільну торгівлю – це режим, умови. А далі вже все залежить від того, як цими умовами скористаються українські підприємства. До того ж цей багатосторонній договір нічого принципово не змінив у режимі нашого співробітництва, порівняно з тим, що було до нього в рамках двосторонніх угод: винятки з режиму ЗВТ залишаються колишніми», – вважає І. Бураковський.

Директор Інституту стратегічних досліджень **А. Єрмолаєв** розраховує на подолання торговельних воєн у ЗВТ в рамках СНД. Проте його оптимізм із цього питання поділяють не всі. Зокрема, провідний експерт Українського інституту публічної політики **М. Борода** вважає, що Росія може задіяти ряд так званих нетарифних обмежень, до яких входять різні форми ліцензування, санітарні, ветеринарні та фітосанітарні норми, а також антидемпінгові розслідування. І єдиним обмеженням може бути лише знак якості, але ж держава може прописати їх так, що експорт стане просто неможливим. «Подібне

нетарифне регулювання ніколи не прописується в угодах про вільну торгівлю, проте часто практикується», – говорить М. Борода.

Зона вільної торгівлі в рамках Співдружності не припинить українсько-російські торговельні війни, але може запобігти новим, вважають деякі експерти. Багатомісячну затримку з ратифікацією Договору Україною та іншими державами СНД вони пояснюють тим, що після парафування угоди російська сторона внесла до нього ряд змін, які дають переваги Москві. Однією з таких поправок стало положення про санкції у разі укладення однією з країн, що входять у ЗВТ, нових торговельних угод, які загрожують збитками іншим учасникам Договору, зазначив в інтерв'ю німецькому виданню *Deutsche Welle* старший економіст Міжнародного центру перспективних досліджень **І. Газізулін**.

А, за висловом академіка Академії економічних наук України **В. Пилипчука**, Угода про ЗВТ узагалі мало що змінює в ситуації, що склалася. На його думку, Договір про зону вільної торгівлі має сенс лише тоді, коли він не містить вилучень і обмежень або хоча б передбачає план зведення таких вилучень до нуля. «Угода ж про створення ЗВТ у рамках СНД зафіксувала вилучення й обмеження за сімдесятьма товарними групами, тому воно може називатися зоною вільної торгівлі лише номінально», – переконаний експерт.

Водночас київський політолог **В. Небоженко** нагадав, що ратифікація документа відбулася в перший день після офіційного початку парламентської виборчої кампанії. На його думку, ратифікація – це «суто пропагандистський захід», який разом з ухваленням закону про надання російській мові статусу регіональної покликаний продемонструвати проросійськи налаштованим виборцям виконання Партією регіонів та її союзниками своїх передвиборних обіцянок. Він упевнений, що цей документ, як і харківські угоди 2010 р. «флот в обмін на газ», працювати не буде. «Уже найближчим часом ми побачимо, як члени-учасники ЗВТ почнуть виставляти “недисциплінованим” українським бізнесменам величезні штрафи», – припустив В. Небоженко.

Утім, високо оцінив ратифікацію Україною Договору про ЗВТ у СНД міністр економіки України **В. Суслів**. Юридично ратифікація й підписання цього Договору главою держави не суперечить підписанню Угоди про ЗВТ з ЄС. Але тільки формально, тому що в міжнародних економічних відносинах існує ще й політичний компонент. Таким чином підписання Угоди про ЗВТ із СНД – потенційно крок до Митного союзу та ЄврАзЄс. Але Україна може в ці об'єднання і не вступати. Утім, поглиблення співробітництва з країнами СНД має важливе економічне значення для економіки України, оскільки країни СНД – найбільші торговельні партнери України і до них спрямовуються найбільші обсяги українського експорту, а звідти – імпорту. А цей Договір встановлює між усіма учасниками основні торговельні правила на базі вимог СОТ. Водночас нератифікація ЗВТ із СНД, зазначив В. Суслів, могла оберну-

тися істотним економічним падінням для Української держави, тому що з іншої сторони до України могли застосовувати ряд обмежень.

Крім того, на його думку, «транзитна» стаття Договору поки передбачає тимчасове обмеження вільного транзиту енергоносіїв трубопровідним транспортом, оскільки в документі записано, що держави-учасниці СНД після набрання чинності Договором про ЗВТ протягом наступних шести місяців мають завершити розробку нового договору про транзит енергоносіїв по трубопроводах. «Тобто, – говорить він, – Україна одержала ще один шанс у найближчій перспективі безперешкодно купувати газ у третіх країн і транспортувати його територією Росії. Це реальний механізм посилення енергетичної незалежності для нас». Головне, продовжує він, під час переговорів не здавати свої позиції в газовому питанні. Однак вільний транзит природного газу з країн Середньої Азії ще не означає, що українці його будуть купувати за безцінь. Цілком імовірно, що азіатські країни виставлять такі ж ціни на газ, як і Росія. А скільки тоді буде коштувати привезти цей газ, якщо додати плату за транзит? При цьому В. Суслон не сумнівається, що Україні виставлять такі ж ставки за транзит газу, як і Україна Росії. Враховуючи відстань від Середньої Азії до України, ціна азіатського газу в Україні може виявитися дуже високою.

О. Устенко, виконавчий директор Міжнародного фонду Блейзера вважає цей Договір своєчасним, певною мірою поглибленням відносин між Україною та Росією, захистом української економіки від можливих ризиків 2013 р. та початком можливих спільних дій двох країн на ринках третіх країн. А ці можливості доволі великі. Наприклад, щодо сільськогосподарської продукції та продукції машинобудування. Також він зазначив, що із серпня цього року Росія стала членом Світової організації торгівлі, і більша частина положень підписаного в Санкт-Петербурзі Договору апелює до норм і вимог СОТ, і це дає змогу будувати наші відносини згідно з цими нормами й правилами.

А. В. Лановий, президент Центру ринкових реформ, стверджує, що, за задумом російської сторони, залучення України до такої умовної зони вільної торгівлі має тільки одну мету – адаптацію Української держави до поступової політичної інтеграції. І ця угода зайва раз це підтверджує: не відкриваються нові канали торговельних відносин, не розширюються ринки збуту для товарів, послуг і капіталу. Тобто в угоді не передбачається нічого такого, що є проявом інтеграції й об'єднання ринків. Відсутні норми регулювання перетинання границь, які б сприяли розширенню такого обміну. У перших статтях Договору записано, що відносини між сторонами в питаннях митного регулювання, перетинання кордону й інші бар'єри на шляху руху товарів залишаються такими, якими вони були на момент підписання цієї угоди. Тобто підписання Угоди про створення ЗВТ у СНД принципово нічого не змінює в торговельних правилах відносин між її учасниками. Просто, на думку В. Ланового, відбулася банальна зміна політичних інтересів. Правда, від угоди для України є невеликий плюс: сторони обіцяють не підвищувати в односторонньому порядку

бар'єри у взаємній торгівлі. Для України це, наприклад, означає незменшення обсягів поставок на російський ринок труб або непідвищення мита на цукор. Але ще до візування угоди Росія вступила в СОТ на не вигідних для України умовах (а ми з цього приводу навіть не сперечалися) і до того ж недавно підвищила експортні мита на 109 товарних груп. Тобто реальних кроків із зближення економік країн-учасниць ЗВТ у СНД немає, наполягає В. Лановий. Напроти – Росія обмежила вихід своїм товарам, щоб вони залишалися для задоволення потреб внутрішнього ринку.

Він наголосив, що не поділяє оптимізму своїх колег стосовно того, що Росія піде на поступки в питанні вільного транзиту своєю територією в Україну енергоносіїв з інших країн. Вона не поступиться своїм монопольним правом транзиту. Тому Україні потрібно орієнтуватися на співробітництво з ЄС. Нинішнє підписання вільної торгівлі зі СНД ніяк не відіб'ється на відносинах з Європою. Україні краще співробітничати з Європою, адже це відкриває можливості й стимули для модернізації виробничих потужностей української економіки та підвищення якості вітчизняної продукції. А Росію цікавить тільки політична інтеграція на основі економічних поступок партнерів. На думку В. Ланового, головним двигуном прискореної економічної інтеграції у Європу тепер має стати великий український бізнес, який тісно пов'язаний із владою. Адже інтереси цього бізнесу в переважній більшості перебувають на європейських ринках.

В Україні з державами-учасниками ЗВТ у рамках СНД негативне торговельне сальдо, насамперед з Росією. При цьому існує дуже серйозний ризик, що після зняття митних обмежень негативне торговельне сальдо української зовнішньої торгівлі зростатиме ще швидше, так оцінює поглиблення співробітництва в рамках СНД голова Всеукраїнського союзу вчених-економістів **О. Кендюхов**. За його словами, це може призвести до збільшення зовнішнього боргу країни. Адже протягом останніх 20 років, зазначає він, основним джерелом згладжування негативного торговельного сальдо були й залишаються зовнішні запозичення.

Водночас колишній представник України при ЄС, старший радник «Альфа-банку» (Україна) **Р. Шпек** вважає, що ратифікація Україною Угоди в межах СНД не вплине на створення ЗВТ з ЄС. На його думку, в інтересах України не концентруватися у сфері зовнішньої торгівлі на якомусь одному регіональному об'єднанні, а працювати в режимі зони вільної торгівлі з якомога більшою кількістю країн. «Світ сьогодні став глобальним, тому для України важливо випускати конкурентоспроможну на світових ринках продукцію. Приклад нещодавніх подій навколо якості українських сирів показує, що ні в Росії, ні в Казахстані, ні тим більше в країнах ЄС ми не зможемо продавати неякісну або сумнівної якості продукцію», – говорить він. Тому, підсумовує Р. Шпек, потрібно боротися не просто за вільні ринки, а за підвищення якості продукції. Тоді всі ринки будуть для нас відкритими.

На думку Р. Шпека, потрібно викреслити зі свідомості тезу, нібито нам простіше продавати продукцію в Росію. Росіяни, за його словами, теж вимагають якості, і це зайвий раз підтвердило ембарго на українські сири. «Для прискорення реформ у цілому потрібно ухвалювати європейські правила ведення бізнесу, а саме: прозорість, розкриття складу акціонерів, підзвітність менеджменту акціонерам», – говорить він.

У багатьох публічних оцінках економічних наслідків ратифікації Україною Договору про ЗВТ у СНД присутнє протиставлення доцільності ЗВТ СНД і ЗВТ ЄС. Певні підстави для цього надав керівник представництва ЄС в Україні **Жозе Мануель Пінту Тейшейра**, який ще в лютому поточного року, виступаючи на українському телебаченні, застеріг: «Поглиблена і виняткова зона вільної торгівлі України з ЄС несумісна з угодою про зону вільної торгівлі з країнами СНД і Митним союзом Росії, Білорусі й Казахстану». Однак нещодавно в представництві ЄС в Україні повідомили, що їхня позиція залишається незмінно. Вони вважають, що, на відміну від вступу в Митний союз, ратифікація ЗВТ у рамках СНД не перешкоджає підписанню аналогічного документа з Євросоюзом. Водночас, у цілому, доволі багато експертів упевнені, що українському уряду необхідно орієнтуватися на торговельну різновекторність. Але при цьому слід розуміти, що «манни небесної» не буде ні в ЄС, ні в СНД, ні в Митному союзі. Скрізь у світовій економіці існує високий рівень конкуренції, і, як наголошують деякі експерти, не потрібно страждати від цього, а потрібно бути готовими до цього.

Звичайно, нині дати неуперджену відповідь на питання про наслідки для вітчизняної економіки від ратифікації Україною Договору про ЗВТ у рамках СНД не так уже й просто. І справа тут не лише в політичних уподобаннях тих чи інших експертів, а й у механізмах, методичних прийомах оцінки економічних процесів, що відбуватимуться в майбутньому. Адже прогнози соціально-економічних процесів, навіть найсумлінніші й найдосконаліші, мають імовірний характер. Інша справа, що ступінь імовірності реалізації різних прогнозів – різний. До того ж у будь-якому випадку прояв конкретних економічних наслідків від приєднання України до Договору про ЗВТ у СНД матиме ще й нелінійну природу. Адже, як правило, дії одного з учасників ЗВТ викликатимуть відповідну реакцію когось з інших учасників ЗВТ, можливо, змінюватимуть їхні наміри, ринкову тактику й стратегію тощо. Усе відбуватиметься через механізми безпосередніх й опосередкованих, прямих і зворотних зв'язків. Тому жорстко детерміновані, лінійні прогнози у цьому випадку, як правило, малоефективні.

Водночас багато експертних оцінок вчиненого акту якраз і характеризуються жорсткою лінійною детермінацією очікуваних економічних наслідків приєднання України до Договору про ЗВТ у СНД. Крім того, слід розрізняти короткострокові й довгострокові економічні наслідки ратифікації Україною Договору про ЗВТ у СНД.

Водночас до наведеного вище різномайття публічних оцінок наслідків ратифікації Україною Договору про ЗВТ у СНД можна зробити ряд узагальнень. Насамперед нинішній етап розвитку світової економіки однозначно говорить про доцільність участі національних економік у різних формах економічних об'єднань, що полегшують торгівлю, обіг капіталу й інших ресурсів, сприяють зростанню ефективності економічного розвитку різних держав. Однією з таких форм міжнародної організації економіки є зони вільної торгівлі, особливо за умов глобальних кризових ситуацій.

По-друге, ЗВТ треба розглядати лише як інститут, який може сприяти підвищенню ефективності відповідної національної економіки лише за умови його раціонального використання. Певною мірою це стосується і ЗВТ у СНД. Тому на це, як зазначалося вище, звернуло увагу Головне науково-експертне управління Верховної Ради, фінансово-економічне обґрунтування доцільності вступу України до ЗВТ у рамках СНД, яке не містить аналізу потенційних загроз, що можуть виникнути для національної економіки, не можна вважати цілком об'єктивним. З наведеного ж вище випливає, що реальна вигода для національної економіки від вступу України до ЗВТ у рамках СНД залежить від повсякденної цілеспрямованої й зкоординованої діяльності українського бізнесу та держави, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника й національної економіки в цілому, від діяльності української державної влади з захисту національних інтересів.

По-третє, у цьому контексті вельми часті посилання в Договорі про ЗВТ у СНД на норми СОТ – як на правову основу відносин між учасниками цієї ЗВТ, зовсім не забезпечує Україні постійного й автоматичного захисту її інтересів у відносинах з партнерами по ЗВТ. Адже досвід роботи в новому форматі міжнародних відносин, уже накопичений Україною за час перебування у СОТ, показує, що членство в цій організації лише створює певні передумови (які ще треба вміти реалізовувати) для ефективного розвитку національної економіки, однак не гарантує такого ефективного економічного розвитку в автоматичному режимі. До того ж певна фактична нерівноправність країн-членів СОТ посилюється наявністю в межах ЗВТ у СНД Митного союзу, який надає своїм членам доволі вагомі преференції порівняно з іншими країнами-учасницями цієї ЗВТ.

Показова також історія формування ЗВТ у рамках СНД, ідею якої Україна послідовно відстоювала, починаючи з 1994 р. Утім, опонентом України щодо формування багатостороннього механізму врегулювання економічних відносин у СНД з метою забезпечення вільного руху товарів і послуг дуже часто виступала саме Росія, яка віддавала перевагу механізму двосторонніх домовленостей між країнами СНД. Однак саме механізм двосторонніх домовленостей, на відміну від багатостороннього механізму врегулювання економічних відносин у СНД, дає змогу підтримувати нерівноправні відносини між державами СНД на користь найсильнішого, у цьому випадку – Росії, оскільки дає можливість, за певних обставин, уникати необхідності підпорядковувати свою

діяльність єдиним для всіх держав СНД правилам економічної поведінки. Тому можна зробити висновок, що поява ЗВТ у СНД стала можливою зі вступом Росії до СОТ у серпні поточного року. Звідси напрашується висновок, що Росія, з метою економіко-політичного контролю пострадянського простору, прагне у своїх інтересах узгодити економічні механізми СОТ і ЗВТ у СНД, коригуючи останні за допомогою згадуваного вище багатостороннього міждержавного Договору.

І, нарешті, нерівність економічних можливостей чи навіть фактична нерівноправність країн-учасниць ЗВТ у СНД, обумовлена масштабами, структурою й рівнем розвитку їхніх національних економік, посилюється значною кількістю обмежень і вилучень, які є в Договорі про ЗВТ у рамках СНД.

У контексті наведених вище узагальнень спробуємо дати коротку оцінку наслідків для української економіки ратифікації Верховною Радою Договору про ЗВТ у СНД та підписання Президентом Закону України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі». Так, під час знайомства з текстом означеного Договору впадає в очі змістовна асиметричність цього міжнародно-правового документа. Зокрема, пільги й преференції, які Договір надає учасникам ЗВТ, визначені у вельми загальному плані, тоді як обмеження і виключення з Договору чітко зафіксовані за галузевими, товарними ознаками й терміном дії.

Так, з одного боку, у преамбулі Договору про зону вільної торгівлі зазначається, що його укладено з метою формування умов для вільного руху товарів. У ст. 2 Договору зазначається, що сторони (тобто держави-учасниці зони вільної торгівлі в рамках Співдружності Незалежних Держав) не застосовують мита й інших платежів, еквівалентних митам. Таким чином, ніби йдеться про ліквідацію бар'єрів на шляху вільного руху товарів у межах СНД.

З іншого ж боку, у тій же ст. 2 Договору про зону вільної торгівлі зазначається, що держави СНД застосовують експортні й імпорتنі мита для товарів, передбачені додатком 1 до цього Договору, що є його невід'ємною частиною. У цьому ж додатку зазначається, що імпорتنі мита застосовуються щодо поставок цукру, горілки, спирту, сигарет та деяких інших товарів. Причому, згідно з цим документом, Російською Федерацією, Білоруссю, Молдовою і Вірменією імпорتنі мита застосовуються щодо поставок цих товарів з України, обмежуючи, таким чином, можливості торгової експансії відповідних українських підприємств. Щоправда, і Україна, захищаючи інтереси власних товаровиробників, застосовує імпорتنі мита на поставки цукру, насіння цукрового буряка й лактози з Білорусі, Казахстану, Молдови й Росії.

Водночас експортні мита, згідно з додатком 1 до Договору, застосовуються державами СНД для значно більшого переліку товарів, ніж за умови імпорتنих поставок. Зокрема, йдеться про поставки таких важливих для української економіки товарів, як нафта сира й нафтопродукти; природний газ; добрива

(насамперед ті, що не виробляються в Україні), кольорові метали, виробы з кольорових металів, лом і відходи кольорових металів; кокс кам'яновугільний; деревина й лісоматеріали; целюлоза; папір, картон і виробы з них; ряд інших товарів. Перелічені товари використовуються як сировина, напівфабрикати й енергоносії у виробничих процесах на українських підприємствах. Їх вилучення з режиму вільної торгівлі в рамках СНД й обтяження експортним митом спричиняє до зростання собівартості українських товарів і послуг, а також негативно позначається на конкурентних позиціях українських підприємств на внутрішньому й зовнішньому ринках. До того ж термін дії експортних мит Договором про ЗВТ не визначається. Щоправда, позитивним є те, що згідно з п. 2 ст. 2 Договору про зону вільної торгівлі країни-учасниці ЗВТ не підвищуватимуть мита у взаємній торгівлі, зазначені в додатку до цього Договору.

У ст. 2 Договору є п. 15, де зазначається про наміри сторін проводити переговори щодо зниження й поетапного скасування експортних мит, зазначених у додатку 1. І навіть зазначено, що перший раунд таких переговорів повинен відбутися не пізніше ніж через шість місяців після набрання чинності Договором про ЗВТ. Враховуючи, що з ратифікацією зазначеного Договору Верховною Радою він, за оцінками відповідних посадових осіб, набере чинності наприкінці вересня поточного року, то міждержавні переговори щодо зниження й поетапного скасування експортних мит у ЗВТ у рамках СНД можуть розпочатися не пізніше ніж наприкінці березня 2013 р. Утім, Договором про ЗВТ не визначено термінів закінчення таких переговорів, не регламентується порядок їх проведення. Це означає, що реальні перспективи скасування експортних мит у ЗВТ у рамках СНД, у якому так зацікавлена Україна, вельми невизначені.

Водночас, відповідно до п. 11 ст. 2 Договору про ЗВТ, держави-учасниці ЗВТ можуть обмежувати реекспортні операції, що зачіпають їхні інтереси. Об'єктивно це положення Договору обмежує можливості використання Україною її вигідного економіко-географічного положення в інтересах розвитку власної економіки. Адаже одночасна близькість України до таких макро-регіонів, як СНД, Європейський Союз і Близький Схід, об'єктивно створює сприятливі умови для проведення транзитних і реекспортних операцій.

Нечітко сформульовано й п. 4 ст. 3 Договору, де зазначається, що сторони вирішують шляхом консультацій усі питання, що виникають у зв'язку з застосуванням кількісних обмежень у взаємній торгівлі, які допускаються. При цьому конкретний порядок і терміни проведення таких консультацій Договором про ЗВТ не регламентовано.

На майбутнє перенесено й розробку протоколу до цього Договору, що визначає зобов'язання сторін стосовно правил і процедур, які регулюють сферу державних закупівель з метою забезпечення однакових умов поставок національним й іноземним постачальникам. Переговори з цього приводу передбачено завершити в трирічний термін. Утім, положення цієї статті не застосовуються до мит й інших платежів, еквівалентних митам, що стягуються при імпорті.

Надзвичайно важливими для України є питання вільного транзиту товарів, яким присвячено ст. 7 Договору про ЗВТ у СНД. Однак у п. 3 цієї статті зазначено, що її положення не поширюються на трубопровідний транспорт. Щоправда, п. 4 ст. 7 проголошує: «Зацікавлені сторони почнуть переговори про розробку угоди про транзит трубопроводним транспортом і закінчать такі переговори протягом шести місяців після вступу в силу цього Договору». Однак у цьому Договорі не вказано, що результатом таких переговорів буде власне угода про транзит трубопроводним транспортом. Адже переговори можуть завершитися, принаймні формально юридично, якщо сторони й не досягнуть згоди. Достатньо згадати, як довго Україна прагне домогтись від Росії зниження ціни на природний газ або вільного транзиту її територією середньоазійського газу до України. Тому згадуваний вище скепсис деяких експертів щодо швидкого й вигідного для України вирішення питань транзиту середньоазійського газу завдяки формуванню ЗВТ у СНД видається цілком обґрунтованим.

Щоправда, ст. 19 Договору про ЗВТ у СНД і додаток 4 до неї регламентують вирішення спірних питань між сторонами. Але навіть наявність у цьому Договорі таких норм не гарантує ні розробки прийнятної для України угоди про транзит трубопроводним транспортом, ні швидкої реалізації положень такої угоди. Узагалі, регламентований Договором механізм розв'язання суперечностей між учасниками ЗВТ у СНД не виключає можливості використання неформальних важелів з метою напрацювання рішень, вигідних певній, як правило найпотужнішій, стороні у ЗВТ.

Важливу роль у функціонуванні ЗВТ у СНД можуть відіграти положення ст. 14 «Обмеження з метою забезпечення платіжного балансу» Договору, які передбачають можливості застосування заходів, що призводять до обмеження сторонами кількості чи вартості товару, дозволеного до імпорту. За наявності посилань у ст. 14 на норми ВТО й Міжнародного валютного фонду (МВФ), застосовуючи обмеження, сторони ЗВТ «не завдають зайвої шкоди комерційним, економічним і фінансовим інтересам будь-якої іншої сторони»; «не застосовують заходів, що виходять за межі необхідного, у зв'язку із станом платіжного балансу»; «...не повинні виходити за межі необхідного дискримінаційного підходу» тощо. При цьому механізми визначення «зайвої шкоди», «заходів, що виходять за межі необхідного, у зв'язку із станом платіжного балансу», «межі необхідного дискримінаційного підходу» й деяких інших понять у Договорі не наводяться. Це ж, у свою чергу, створює передумови для позадоговірного вирішення, уже на двосторонній основі, проблем, що виникають у відносинах між учасниками ЗВТ у СНД. За таких обставин, наприклад, можна очікувати на появу певних конфліктних ситуацій у відносинах України з Росією, а можливо – і з іншими учасниками Митного союзу в СНД.

Тому не можна не звернути уваги ще на один потужний чинник асиметричності, нерівноправності відносин між учасниками ЗВТ у СНД, на якому

наголошує багато політиків, оглядачів ЗМІ й експертів. Ідеться про Митний союз у ЗВТ у рамках СНД, як то кажуть про «державу в державі». Вельми наочно це проявляється, наприклад, у ст. 8 «Застосування спеціальних захисних заходів у взаємній торгівлі» та ст. 9 «Застосування антидемпінгових і компенсаційних заходів у взаємній торгівлі» Договору про ЗВТ.

Наприклад, п. 2 ст. 8 проголошує, що сторона (тобто держава) або Митний союз (!) можуть застосовувати спеціальні захисні заходи щодо імпорту тих товарів, поставки яких на національний ринок здійснюються в такій кількості або ж на таких умовах, які не завдали збитку і/чи не створили загрози завдання збитку національній промисловості цієї сторони (Митного союзу). Положення цієї статті виписані таким чином, що, наприклад, Росія цілком може зашкодити надмірному (звичайно, з точки зору її підприємців і представників державної влади) надходженню на російський ринок української металопродукції. До того ж застосування спеціальних захисних заходів у п. 4 ст. 8 визначається так, що «під час вибору виду спеціальних захисних заходів сторони (Митний союз) віддають пріоритет тим заходам, які завдаватимуть найменшої шкоди досягненню цілей цього Договору». Утім, конкретний механізм визначення найменшої шкоди в Договорі про ЗВТ не представлено.

Попри те що ст. 18 містить застереження про те, що Договір не перешкоджає участі сторін у різноманітних угодах про зону вільної торгівлі, відносини в рамках Митного союзу й єдиного економічного простору мають пріоритет над відносинами сторін (включаючи, звичайно, і Україну) у ЗВТ в рамках СНД. Крім того, у додатку 6 до Договору міститься положення, згідно з яким «якщо участь сторони в угоді про зону вільної торгівлі загрожує збитками промисловості Митного союзу (на сьогодні це Росія, Білорусь, Казахстан), то учасники Митного союзу отримують право ввести мито щодо імпорту відповідних товарів з країни в розмірі... ставки режиму найбільшого сприяння». Це ж, як цілком обгрунтовано припускають оглядачі деяких ЗМІ, враховуючи, що розмір цієї ставки не визначено, надасть змогу застосовувати до українських підприємств вельми значні штрафи.

Водночас ратифікація цього Договору саме Україною фактично започаткувала створення ЗВТ у СНД. Адже, згідно з текстом документа, ЗВТ у СНД починає функціонувати після ратифікації договору про його створення трьома державами. Раніше Договір уже ратифікували Росія й Білорусь.

Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу зробити такі висновки. Так, участь України у ЗВТ у СНД дійсно зменшує загрозу конфліктів, торгових воєн з іншими учасниками цієї організації, хоча й не ліквідує таку загрозу повністю. У цілому можна вважати, що для вітчизняної економіки участь України у ЗВТ у рамках СНД краща, ніж перебування поза межами цієї організації. Утім, цілком імовірно, що офіційно оприлюднені українським урядом масштаби вигоди для національної економіки від участі України у ЗВТ у рамках СНД дійсно певною мірою перебільшені. І справа тут не лише у

відсутності оприлюдненої методики розрахунку величини такої вигоди.

Насамперед реальний економічний статус політично незалежних держав у СНД зовсім інший, ніж союзних республік у СРСР. Тому навряд чи, як цього очікують деякі вітчизняні експерти, Україна завдяки її участі в цій ЗВТ зможе в СНД повною мірою поновити свій статус «загальнодержавної промислової майстерні», який вона мала в СРСР. Адже країни СНД більше зацікавлені в розвитку на своїй території виробництва високотехнологічної промислової продукції, зокрема машинобудування, з метою створення нових робочих місць, збільшення доходів бюджету тощо, порівняно з імпортом такої продукції з України. Про правильність цієї тези говорить хоча б новітня історія розвитку спільних українсько-російських проектів у сфері літакобудування, розвиток торгівлі машинобудівною продукцією на пострадянському просторі. Тобто участь України у ЗВТ у СНД, звичайно, сприятиме розвитку вітчизняного машинобудування, але мабуть у менших масштабах, ніж це публічно проголошується в українських ЗМІ.

Так само країни-учасниці ЗВТ у СНД зацікавлені в розвитку власного виробництва продовольства з метою підтримання на належному рівні своєї національної безпеки. Це ж об'єктивно обмежує можливості збільшення обсягів українського сільськогосподарського й продовольчого експорту у ЗВТ у рамках СНД. Таким чином, реальний економічний ефект для України від участі у ЗВТ у рамках СНД, мабуть-таки, буде менший за офіційно задекларований вітчизняними урядовцями. Утім, це аж ніяк не заперечує економічної доцільності участі України у ЗВТ у рамках СНД як такої. Що ж стосується реального економічного ефекту для України від участі в цій ЗВТ, то він залежатиме від повсякденної цілеспрямованої та скоординованої діяльності українського бізнесу й держави, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника та національної економіки в цілому, від діяльності української державної влади з захисту національних інтересів (*При підготовці цієї роботи було використано такі джерела інформації: РІА «Новості» (<http://www.ria.ru/economy/20120813>); ЦентрАзия (<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1315861560>); Дзеркало тижня. – 2012. – № 26. – С. 3; Базнет (<http://www.bagnet.org>). – 2012. – 13.08; БЕЛТА (<http://www.belta.by/ru>). – 2012. – 13.08; Комментариум (<http://politics.comments.ua/2012/08/09/>); Корреспондент.net (<http://korrespondent.net>). – 2012. – 10.08, 13.08, 22.08; Минфин.com.ua (<http://minfin.com.ua>). – 2012. – 17.08; NEWSru.ua (<http://palm.rus.newsru.ua>). – 2012. – 11.08; Deutsche Welle (<http://www.dw.de/dw/article/0,,16134120,00.html>). – 2012. – 31.07; Перший національний (<http://Itv.com.ua>). – 2012. – 16.08; Укррудпром (<http://www.ukrudprom.ua>). – 2012. – 31.07; День (<http://www.day.kiev.ua>). – 2012. – №№ 133, 144; GolosUA.com (<http://ua.golosua.com>). – 2012. – 16.08, 19.08; КИД (<http://zadonbass.org>). – 2012. – 14.08; Biznes.km.ua (<http://biznes.km.ua>). – 2012. – 16.08; FINANCE.UA (<http://news.finance.ua>). – 2012. – 14.08).*

Комерційні банки України. Підсумки діяльності за перше півріччя 2012 року

За Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010–2011 рр. «**Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму**» Україна знову значно втратила в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), посівши серед 139 країн світу 89-те місце перед Гамбією та Гондурасом, залишилася позаду таких країн, як Естонія, Чехія, Польща, Литва, Азербайджан, Словацька Республіка, Російська Федерація та Казахстан, демонструючи значне відставання від середньосвітового індексу 3 (4,18). Ще більшим є відставання України від інноваційних економік: 2010 р. Україна посідала 82-м місце з індексом 4,0 серед 133 країн світу.

Традиційно ситуація з інституційним розвитком України була визнана ключовою проблемою. За цим компонентом Україна погіршила свій попередній результат (120-те місце із 133 країн) ще на 14 позицій, опинившись майже наприкінці рейтингу. При цьому, за оцінками Звіту, показники України за складовими групи «Інститути» мають вельми низькі рейтинги: захист прав міноритарних власників (138-ме місце), ефективність законодавчих органів у регуляторній сфері (138-ме місце), захист прав власності (135-те місце), незалежність судової влади (134-те), марнотратство державних коштів (131-ше), етична поведінка підприємств (130-те), марнотратство суспільних фондів (129-те), фаворитизм у прийнятті рішень державних службовців (127-ме), платежі та хабарі (127-ме місце), тягар державного регулювання (125-те), довіра до правоохоронних органів (122-ге), суспільна довіра до політиків (122-ге), організована злочинність (116-те), прозорість державної політики (114-те), захист прав інтелектуальної власності (113-ге).

Погіршення макроекономічної ситуації стало одним із чинників, що катастрофічно (на 26 позицій!) погіршив позицію України в рейтингу. За фактором «Макроекономічна стабільність» Україна посіла 13 позицію (106 – у 2009), що є другим найгіршим її результатом серед 12 складових Індексу глобальної конкурентоспроможності. При цьому значний негативний внесок спричинило погіршення ситуації у сфері державних фінансів (дефіцит бюджету – 134-те місце або погіршення на 66 позицій та державний борг – 52-ге місце або погіршення на 25 позицій) та рівень національних заощаджень (96-те місце або погіршення на 24 позиції).

Традиційно низьку оцінку отримала ситуація з інфляцією в Україні (134-те місце). Крім того, не оцінюється обнадійливою ситуація і на **фінансових**

ринках України (119-те місце, 106-те – у 2009). Результати за складовими груп «**Розвиненість фінансового ринку**» є **низькими: надійність банківської системи** (138-ме місце – найнижчий показник серед країн у рейтингу), легкість отримання кредиту (130-те), регулювання фондового ринку (127-ме), обмеження на рух капіталу (125-те), доступність (за ціною) фінансових послуг (122-ге) тощо.

У Звіті зазначається, що новий уряд поставив перед собою амбітні завдання – провести необхідні реформи. Реформи, серед іншого, мають бути також спрямовані на підвищення **ефективності товарних ринків**, де досягнення України є незначними (129-те місце, 109-те – у 2009). Найгірших результатів у цьому блоку питань Україна досягла за такими показниками як: ефективність податкової системи (136-те місце), витрати на аграрну сферу (135-те), застосування торговельних бар'єрів (126-те), домінування ринкових відносин (128-те), ефективність антимонопольної політики (126-те), тягар митних процедур (131-те), вплив ринкових правил на ПП (128-те), кількість процедур, необхідних для початку бізнесу (99-те) тощо.

За даними НБУ в Україні станом на 1 липня 2012 р. ліцензію на здійснення банківських операцій мали 176 банків. У стадії ліквідації перебуває 23 банки.

Говорячи про обсяг активів банківської системи, слід зазначити, що він становив 1 104,5 млрд грн, приріст з початку року становив 50,19 млрд грн. Це зростання відбулося за рахунок збільшення вкладень у цінні папери, яке становило 15,2 млрд грн або 17,5 % та наданих кредитів на 7,4 млрд грн (0,9 %).

З початку 2012 р. зобов'язання банків зросли на 43,6 млрд грн і на 01.07.2012 р. становили 942,4 млрд грн. При цьому зростання коштів фізичних осіб становило 31,7 млрд грн, а зменшення коштів суб'єктів господарювання –12,3 млрд грн.

Власний капітал банківської системи України за півріччя зріс на 6,6 млрд грн і за станом на 01.07.2012 р. становив 162,0 млрд грн (для порівняння у 2008 р. при курсі 5 грн за долар ми мали прибуток 7 млрд грн). Слід зазначити, що збільшення обсягу статутного капіталу банків з початку року становило 7,6 млрд грн (4,42 %).

За перше півріччя 2012 р. банки отримали прибуток у розмірі 1558,0 млн грн (у 2011 р. збиток становив 1062,0 млн грн).

Облікова ставка НБУ з початку року змінилася та становить 7,5 % річних. Кредитні ставки банків у національній валюті з початку року зросли з 17,20 % до 17,66 % річних. За цей же період обсяг кредитів, наданих суб'єктам господарювання, зріс на 2,0 %, а фізичним особам зменшився на 5,7 %.

Асоціація українських банків для традиційного аналізу роботи цих фінансових установ, який проводиться раз на квартал, використала баланси 137 банків. За одержаними балансами виконано розрахунки ряду показників станом на 01.07.2012 р., у тому числі по індикативній групі банків, до якої увійшло **136 банків**, зроблено розрахунки в динаміці для з'ясування

загальносистемних тенденцій з початку 2011 р. Роботу банків за перше півріччя 2012 р. розглядали за певними індикаторами. Крім того, для оцінки необхідно враховувати таке: за перше півріччя 2012 р. індекс промислового виробництва становив 0,4 % (за цей же період 2011 р. – 9,3 %). Індекс споживчих цін становив 0,1 % (у 2011 році – 5,9 %).

Валові валютні резерви Національного банку України на кінець червня 2012 р. становили 29,32 млрд дол. США (за півріччя зменшення становило 0,25 млрд дол. США). Для порівняння, за даними АУБ: у квітні – травні 2011 р. ЗВР становили 38 млрд дол., у грудні 2011 р. – приблизно 31 млрд дол.

Спостерігається уповільнення темпів зростання промисловості, зменшення обсягів виробництва. За словами президента Асоціації українських банків, віцепрезидента Центральноєвразійської банківської федерації, заслуженого економіста України О. Сугоняка, «загалом приріст кредитування резидентів становив 0,5 млн грн, кредити не фінансовим корпораціям у поточному році дав приріст на 1,8 %. Якщо темп збережеться, то до кінця року ця цифра становитиме 3,6 %, що в грошовому еквіваленті становитиме 20 млрд грн. Це мізер для нашої економіки, якщо кредитний портфель становить понад 800 млрд грн. Якщо аналізувати приріст загалом за галузями, бачимо таку картину:

- Добувна промисловість – (26 %)
- Переробна промисловість – (-1,8 %)
- Сільське господарство – (5,2 %)
- Будівництво – 3,8 %
- Транспорт і зв'язок – (-1,2 %)
- Енергетика (за рахунок експорту) – 3 %

Загальна сума кредитів у цих галузях станом на 01.07.2012 становила 268 млрд грн (2,2 %) – це зріст, проте дуже малий. Усього 33 % від кредитного портфелю банків. Для порівняння кредитування в нерухомість і торгівлю – 305 млрд грн. Природно що за такої взаємодії вітчизняної банківської галузі з економікою не слід очікувати розвитку ані галузі, ані економіки. Галузь не виконує своєї основної функції. Банки залучають вільні кошти, але не кредитують інвестиційної діяльності».

За даними Асоціації українських банків, загальний обсяг активів банків індикативної групи станом на 01.07.2012 р. становив 1 011,8 млрд грн, що становить 91,6 % по банківській системі. По індикативній групі банків активи з початку року зросли на 55,80 млрд грн, або на 5,84 %.

Структура активів індикативної групи протягом першого півріччя зазнала певних змін: зменшилася питома вага кредитів з 59,02 до 57,00 % та коррахунків у інших банках з 10,05 до 8,85 %; зросли вкладення в цінні папери з 8,39 до 9,44 %.

За станом на 01.07.2012 р. структура активів мала такий вигляд (у дужках – значення на 01.01.2012 р.): 57,00 % (59,02 %) – кредитний портфель та

лізинг; 8,85 % (10,05 %) – коррахунки в інших банках; 9,44 % (8,39 %) – інвестиційний портфель (державні цінні папери та вкладення в акції інших підприємств); 5,86 % (5,45 %) – депозити та кредити в інших банках; 4,29 % (4,39 %) – матеріальні та нематеріальні активи; 2,35 % (2,44 %) – готівка, чеки та банківські метали; 0,16 % (0,17 %) – інвестиції капіталу; 12,05 % (10,10 %) – інші активи.

Структура кредитного портфеля за об'єктами кредитування індикативної групи становила 565,9 млрд грн; кредити фізичним особам – 18,17 % (19,15 %) – 139,0 млрд грн; кредити та депозити іншим банкам – 7,88 % (7,17 %) – 60,3 млрд грн.

За словами О. Сугоняка, з листопада 2011 р. у країні практично стагнуло кредитування, у тому числі юридичних осіб. Якщо порівняти дані наданих кредитів за рік, одержимо таке:

Кредити, млн грн	01.07.2011	01.07.2012	Різниця
Фізичним особам	141 604	139 008	-2596
Юридичним особам	513 861	565 886	52 025

Аналізуючи кредитування за періодом надання, тобто довгострокові та короткострокові, можна сказати, що банки віддають перевагу останнім. Кредитування інвестиційної діяльності скоротилося на 0,8 %.

Аналітики пов'язують таку тенденцію з побоюванням бізнесу утримати свої позиції в результаті непослідовного державного управління і можливістю заробити дивіденди менш ризикованим способом: придбанням нерухомості або розміщенням на депозитах. Дата 01.12.11 вважається критичною точкою. Саме напередодні зменшується кількість депозитів юридичних осіб. Задля збереження коштів у банках, останні пропонують підвищений процент (практично в 1,5 раза) за депозитами. Таким чином банки реагували на проблеми з ліквідністю.

Вкладників активно зваблюють вигідними депозитними ставками й умовами програм, тоді як рівень довіри населення ніяк не «вибереться» з глибокої кризи. В умовах песимізму зовнішніх інвесторів і вимивання оборотних коштів корпоративних клієнтів гроші населення є вкрай необхідним ресурсом для виснажених кризою українських банків, за який точиться жорстока конкурентна боротьба.

За рік середньозважена відсоткова ставка за депозитами в національній валюті зросла з 16,4 до 20,3 %. Проте наразі депозитні ставки стабілізувалися, оскільки подальше підвищення виходило б за межі здорового глузду. Відтак банки активно застосовували нецінові методи залучення вкладників, пропонуючи можливість короткострокових депозитів терміном до одного місяця з автоматичним продовженням строку за бажанням клієнта.

Така політика – єдиний спосіб втримати ліквідність, розраховатися зі старими вкладниками й показати хоч якийсь приріст за депозитами. Для відновлення повноцінного кредитування цього недостатньо, оскільки короткі пасиви

пов'язані зі значними ризиками й будь-коли можуть бути заборані клієнтами.

Люди, які все ж вирішили вкласти гроші в надійний банк, стикаються зі значними розбіжностями в депозитних ставках різних банків. Однак високі ставки, що здатні перекрити інфляцію, зазвичай пропонують установи, що потерпають від проблем з ліквідністю. Обираючи високу дохідність депозиту, потрібно чітко розуміти, що це плата за можливий ризик. У кризовий час головне завдання вкладника – зберегти, а не примножити кошти. Таким чином, оцінка фінансової стійкості, замість оцінки депозитних ставок, відіграє пріоритетну роль під час вибору надійного банку.

Отже, зростання активів банків наразі відбувалося за рахунок:

- зростання на 10 млрд грн міжбанківського кредитування;
- зростання на 3 млрд грн операцій із цінними паперами уряду;
- наявності інших активів, таких як нараховані, але не сплачені проценти,
- 9 млрд грн.

Позитивним трендом є зменшення проблемних кредитів і очищення від них банками.

На сьогодні, за даними фінансових аналітиків, в економіці спостерігається дефляція¹. Зазначимо, що традиційно цей інструмент нині використовується найчастіше, особливо після відмови від золотого стандарту. До дефляції такого виду призводить вилучення центральним банком й урядом з обігу грошової маси з метою зниження темпів інфляції за допомогою підвищення облікової ставки, збільшення податків, запобігання зростанню заробітної плати або її заморожування, зниження витрат державного бюджету, кредитної рестрикції (скорочення обсягів кредитів) за рахунок збільшення продажу державних цінних паперів і т. ін.

У сучасних умовах дефляція говорить про спад в економіці, зниження випуску продукції й зростання безробіття. Через падіння цін економічні агенти можуть знижувати обсяги інвестицій, щоб через деякий час (кілька років) розмістити кошти вигідніше (купити ресурси дешевше в результаті зниження цін). Це призводить до додаткового падіння попиту, що ще більше стимулює падіння цін на товари й скорочення обсягів виробництва.

Нагадаємо, дефляційна політика передбачає регулювання попиту через грошово-кредитний і податковий механізми:

- зниження державних витрат;

---

¹ Довідково: Дефляція (від лат. Deflatio – здування) – підвищення купівельної спроможності місцевої валюти, що проявляється в зниженні індексу цін. Фактично, дефляція – це інфляція з негативними темпами зростання цін. Проте, з ряду причин розцінюється як менш сприятливий фактор, ніж інфляція.

Причиною дефляції може бути підвищення вартості грошей; зниження вартості багатьох товарів у результаті зростання продуктивності праці, але за умови незмінної вартості грошей; при дефіциті грошей в обороті, що є аналогом штучного підвищення вартості грошей.

- підвищення процентної ставки за кредит;
- посилення податкового преса;
- обмеження грошової маси.

Водночас, за даними інформаційно-аналітичного центру Forex club в Україні, у серпні можливе уповільнення щомісячної дефляції або незначна інфляція. Цьому, насамперед, сприятиме сезонний фактор. У цей період традиційно підвищується вартість транспортних послуг за рахунок зростання цін на залізничний транспорт. Додатковий тиск на рівень інфляції надаватиме подорожчання послуг ЖКГ. «Значного зростання цін у серпні очікувати не варто, підвищення відбуватиметься поступово. Можуть подорожчати хлібобулочні вироби й соняшникова олія на тлі посухи й низької врожайності в більшості областей України. І навіть, незважаючи на достатній рівень запасів зерна в аграрному фонді, якого вистачить для задоволення споживчого попиту, уже нині на світових ринках зернові подорожчали, що може призвести до їх помірному росту на вітчизняному ринку», – прогнозує М. Сальникова, експерт інформаційно-аналітичного центру FOREX CLUB в Україні.

Рівень дефляції в Україні в липні становив 0,2 %, що на 0,1 % менше показника в червні. Цьому сприяло зниження цін на продукти харчування, одяг, взуття й транспортні послуги.

Таким чином, виходячи з наведених експертних висновків і оцінок, можна говорити про необхідність нової стратегії розвитку банківської галузі, що передбачатиме врахування ряду аспектів.

Ситуація на фінансових ринках не оцінюється оптимістично. Результати аналізу за складовими груп «**Розвинутість фінансового ринку**» є низькими: надійність банківської системи (138-ме місце – найнижчий показник серед країн у рейтингу), легкість отримання кредиту (130-те), регулювання фондового ринку (127-ме), обмеження на рух капіталу (125-те), доступність (за ціною) фінансових послуг (122-ге) тощо.

За даними АУБ, з листопада 2011 р. у країні практично стагнує кредитування, у тому числі юридичних осіб. Кредитування інвестиційної діяльності скоротилося на 0,8 %. Галузь не виконує своєї основної функції. Банки залучають вільні кошти, але не кредитують інвестиційної діяльності.

Аналітики пов'язують таку тенденцію з побоюванням бізнесу утримати свої позиції в результаті непослідовного державного управління й можливістю заробити дивіденди менш ризикованим способом – придбанням нерухомості або розміщенням на депозитах.

Президент Асоціації українських банків, віце-президент Центральноєвразійської банківської федерації, заслужений економіст України О. Сугоняко звертає увагу на необхідність зміни стратегії роботи українських банків: «Банківська система не здатна виконувати своєї основної функції – акумулювати гроші та направляти їх на розвиток інших галузей. За 20 років відсоткові ставки по кредитах ніколи не були меншими 15 %. Це, по суті, означає, що

реально кредитувати виробництво в принципі неможливо. Така ставка не підйомна для виробників і повинна бути не більшою за 2 %.

Зважаючи на те, що банківська галузь не є самостійною, а являє собою складовий елемент економіки, її розвиток цілком органічно повинен відбуватися разом з розвитком України й мати програму стратегічних змін на користь розвитку економіки» (*Матеріал підготовлено за інформацією Асоціації українських банків, інформаційно-аналітичного центру FOREX CLUB в Україні і Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2010–2011 рр. «Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму»*).

Актуальна прес-конференція

С. Горова, влас. кор. СІАЗ НБУВ

Громадянська довіра як важливий аспект управлінської діяльності

В інформаційному агентстві УНІАН 28 серпня відбулася прес-конференція керівництва Київського міжнародного інституту соціології. Експерти представили увазі журналістів результати проведеного в липні поточного року дослідження думки міського населення України на тему: «Довіра до державних структур».

Як повідомив генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) В. Паніотто, дане дослідження було проведене в період з 19 по 28 липня методом телефонного інтерв'ю. Було опитано 1000 респондентів – жителів міст, які проживають у всіх областях України та в АР Крим. Виборка репрезентативна для населення міст України віком від 18 років і старше. Статистична похибка виборки не перевищує 4,6 %.

У своєму виступі на прес-конференції В. Паніотто підкреслив, що «країни, які мають більший рівень довіри до інститутів влади, мають вищий ВВП на душу населення. Якщо низький рівень довіри, то він заважає і роботі банків, і різним економічним процесам, проведенню економічних реформ».

Результати опитування показали те, що українці з увагою ставляться до роботи державних органів влади. Так, у матеріалах, наданих журналістам, повідомляється, що за результатами даного дослідження 62 % респондентів, відповідаючи на запитання про те, чи спостерігають вони за роботою держструктур, позитивно відповіли стосовно Верховної Ради України. Трохи мен-

шою увагою користуються Кабінет Міністрів України та Адміністрація Президента України – по 53 %. Роботою Національного банку України цікавляться 46 % опитаних.

Дослідження показало, що більша частина міського населення України отримує інформацію про діяльність державних структур з телевізійних сюжетів – 48 %. Інтернет, друковані ЗМІ, радіо є основними джерелами подібної інформації для 19 %, 15 % і 10 % опитаних, відповідно.

Загалом державним структурам повністю, або швидше довіряють близько третини громадян – 27 %. Показник довіри до Кабінета Міністрів України становить 26 %, до центральних органів виконавчої влади – 25 %, до Адміністрації Президента України – 25 %, до Верховної Ради України – 21 %, до Вищої ради юстиції – 18 %.

«Рівень спільної довіри у 27 % вдалося побороти тільки Національному банку України – йому довіряють 32 % респондентів», – повідомила на пресконференції PR-менеджер Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) Т. Пяковська.

Такий результат впливає і на гривню, як національну валюту, яку опитані поряд із загальносвітовою валютою доларом назвали найбільш надійним грошовим інструментом (35 % і 33 %, відповідно). Водночас лише кожний десятий респондент повідомив, що найбільш надійною валютою, на його думку, є євро. В. Паніотто, відповідаючи на запитання журналістів, прокоментував дану ситуацію так: «Результат опитування, що був отриманий стосовно гривні, є для нас неочікуваним. Мабуть, він пов'язаний з різними неприємностями, що має міжнародна фінансова система. Погіршилося ставлення до євро. І гривня, у якій, мабуть, вищі відсотки в банках на депозити, виглядає більш-менш нормально».

Т. Пяковська акцентувала увагу журналістів на тому, що найбільш поширеними причинами недовіри громадян України до державних структур стали корупція (54 %), відсутність видимих результатів діяльності (38 %), бюрократія (29 %), погане ставлення співробітників держструктур до громадян, які до них звернулися (22 %), та відсутність інформації, яка б стосувалася планів подальшого розвитку (11 %).

Відповідно, відповідаючи на запитання про те, які фактори могли б змінити ставлення до державних структур України, найчастіше учасники опитування називали боротьбу з корупцією (54 %), відкритість та прозорість діяльності (31 %), а також – покращання якості обслуговування громадян (22 %).

(Інформація СІАЗ)

Наука – суспільству

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

В. Іванов, академік НАН України:

«...Нові геоінформаційні технології дають змогу створити єдину систему контролю і прогнозу геосистеми, що є метою міжнародної програми глобального моніторингу, участь у якій беруть Україна і Росія.

Ефективна співпраця російських і українських фахівців у галузях океанології та обчислювальної математики зі створення систем контролю і прогнозу морського середовища розпочалася ще за часів СРСР у межах програми “Розрізи” під керівництвом академіка Г. Марчука. Технологічну реалізацію фундаментальних розробок цього періоду було здійснено українською Академією наук завдяки створенню на базі Морського гідрофізичного інституту (МГІ) унікальної системи моніторингу Чорного моря – одного з елементів загальноєвропейської Морської базової служби, діяльність якої вже затребувана Чорноморською комісією країн Причорномор’я та гідрометеослужбами України й Росії.

Враховуючи нові економічні виклики, зумовлені глобальними кліматичними змінами й розвитком нових технологій, РАН і НАН України підготували спільний проект “Чорне море як імітаційна модель океану”, метою якого є впровадження сучасних наукових досягнень і розвиток технології моніторингу морського середовища. У рамках проекту має бути розроблено універсальний інформаційно-обчислювальний комплекс контролю й прогнозу Чорного моря. Його використання дасть можливість уникнути або істотно пом’якшити наслідки природних і техногенних катастроф, забезпечити інформаційну підтримку в процесі прийняття управлінських рішень щодо охорони навколишнього середовища й експлуатації морських ресурсів.

У грудні 2011 р. на засіданні Міжнародної асоціації академій наук (МАН) і Євразійської асоціації університетів (ЕАУ) було запропоновано розширення цього проекту з додаванням Азовського й Каспійського морів, що пов’язано з наявними в цих регіонах глобальними проблемами: зростанням населення й споживання, деградацією ґрунтів, дефіцитом прісної води, скороченням мінеральних ресурсів, у тому числі вуглеводнів, інфекційними пандеміями, глобальним потеплінням, природними й техногенними катастрофами.

Розроблення проекту “Кліматична програма” в Україні буде здійснено Відділенням наук про Землю НАН України разом із МГІ НАН України й Українським науково-дослідним гідрометеорологічним інститутом на підставі постанови президії НАН України від 09.11.2011 р. Метою цієї програми є створення ефективної системи забезпечення органів державної влади й місцевого самоврядування, Збройних сил, підприємств, установ, організацій і насе-

лення України кліматичними прогнозами, а також даними про можливі екологічні й соціально-економічні наслідки змін і коливань клімату, розроблення рекомендацій щодо стратегії реагування на вплив таких факторів на економіку й екологічний стан навколишнього середовища в Україні.

<...> На сьогодні в рамках програми отримано результати, спрямовані на вирішення глобальних проблем, які можна згрупувати як антропогенні джерела забруднень та об'єкти впливу небезпечних явищ (морські й берегові споруди, берегова лінія, морський транспорт і пляжі). Нині роботи проводять за такими напрямками:

- морський оперативний прогноз;
- прогноз траєкторій поширення нафтових плям у районі м. Іллічівськ;
- прогноз гірськодолинних вітрів.

Питання розвитку співпраці країн Причорномор'я в напрямі створення єдиної системи оперативних спостережень Чорного моря і вдосконалення морських прогнозів обговорювалися в березні цього року на нараді представників країн – членів Міжурядової океанографічної комісії ЮНЕСКО (МОК), де було представлено результати робіт за проектом “Чорне море як імітаційна модель океану” і плани щодо їх подальшого виконання.

Керівництво МОК і проектів Глобальної системи спостереження за океаном (ГССО) і ЄвроГССО підтримало пропозицію про узгодження спеціальної резолюції МОК щодо Чорного моря. Вона міститиме звернення до міністерств закордонних справ чорноморських країн стосовно розроблення міждержавної угоди зі спільного розвитку оперативних спостережень і систем прогнозів стану Чорного моря» (*Чорне, Азовське та Каспійське моря як імітаційна модель океану. Виступ академіка НАН України В. О. Іванова на сесії загальних зборів Національної академії наук України 12 квітня 2012 р. // Вісник НАН України. – 2012. – № 5. – С. 33–34.*)

***

М. Железняк, завідувач відділу математичного моделювання навколишнього середовища ШММС НАНУ:

«Укргідрометцентр МНС повинен використовувати новітні моделі формування повеней на річкових басейнах, які можуть ефективно обробляти супутникові дані. Поряд з моделями, що розробляються в Україні, можна впровадити американські моделі й удосконалити їх відповідно до місцевої специфіки. Так зародився напрям взаємодії. Маємо проект, спрямований на вивчення повеней у Карпатах, який підтримується фондом CRDF. На додачу ми запропонували проект дослідження Дніпра, який би охоплював Україну, Білорусь і Росію. Для нас ці проекти – можливість впровадити в Україні новітні технології світового рівня.

<...> До речі, ми нині співпрацюємо як з американцями, так і з ЄС, зокрема в липні виграли вже другий проект 7 Рамкової програми НДР ЄС у складі

консорціуму 45 європейських інститутів, який стосується поліпшення європейської системи реагування на радіаційні аварії з урахуванням досвіду Фукусіми. Дослідженням забруднення водних систем у рамках цього проекту займаються дев'ять європейських інститутів, а координує їхню працю наша група. Отже, ми інтегровані у світову наукову діяльність не як "бідні родичі"».

Є. Стахів, директор управління міжнародних проектів Інституту водних ресурсів Корпусу інженерів армії США:

«Група М. Железняка молода, але дуже фахова. Українські математики, можливо, навіть кращі за наших, тож я бачу користь для нас і нашої інституції, якщо вони з нами співпрацюватимуть. Ми маємо кращі знання в одних ділянках, вони – в інших. <...> У вас зараз немає бюджету на всі ті речі. Тому важливо взаємодіяти з європейцями й американцями. Українські науковці висококваліфіковані й тому готові застосовувати американські технології. Тепер важливо, щоб держава не тільки підтримувала ці розробки, а й скористалася з них на практиці» (*Бажал А. Велика вода біля нашого порога: запобігти неможливо, підготуватися необхідно // Дзеркало тижня. Україна (http://dt.ua/SCIENCE/velika_voda_bilya_nashogo_poroga_zapobigt_i_nemozhливо,_pidgotuvatisya_neobhidno-107187.html). – 2012. – 17–24.08).*

Аерокосмічна і авіаційна галузі

Україна має значний потенціал для участі в міжнародних космічних програмах. Про це заявив секретар Ради національної безпеки і оборони України А. Ключев, коментуючи досягнення світового рекорду точності виведення космічного апарата на земну орбіту за участі українського ракетоносія «Зеніт-3SL» у рамках міжнародного проекту «Морський старт».

На думку А. Ключева, цей запуск – чергове підтвердження успішності співпраці України з іншими країнами, у першу чергу з Російською Федерацією, у сфері використання космічного простору в мирних цілях.

А. Ключев нагадав, що підписана нещодавно двостороння українсько-російська програма співробітництва в цій сфері на 2012–2016 рр. передбачає розширення спільних двосторонніх проектів зі створення засобів виведення космічних апаратів на орбіту Землі та продовження надання пускових послуг. Також, за його словами, планується створення єдиного навігаційно-тимчасового простору Росії та України з використанням супутникової системи ГЛОНАСС, використання даних дистанційного зондування Землі, спільні фундаментальні й прикладні наукові космічні дослідження та багато іншого (*Андрій Ключев: Потенціал України для участі у міжнародному космічному співробітництві величезний // Державне космічне агентство України (<http://www.nkau.gov.ua>). – 2012. – 22.08).*

***

Сьогодні ведеться активна робота щодо просування даних «Січ-2» на міжнародний ринок. Зокрема на етапі підписання угоди про співпрацю у сфері дистанційного зондування Землі з такими країнами, як Казахстан, Російська Федерація, Польща, Японія, а також з міжнародними організаціями, зокрема з Харгією «Космос і найбільші катастрофи». Крім того, у червні 2010 р. було підписано партнерську угоду між Оператором системи «Січ-2» ДП «Дніпрокосмос» та фірмою RapidEye AG, яка володіє орбітальним угрупованням з п'яти супутників, наближених за технічними характеристиками до вітчизняного супутника. Крім того, робляться кроки щодо міжнародної співпраці з організаціями Білорусі, Грузії, Латвії, Литви й Словенії.

У рамках наступних космічних програм України планується поступове на-рощування орбітального угруповання КА ДЗЗ системи «Січ». Зокрема, уже в найближчі роки передбачається створення й запуск удосконаленого варіанта КА «Січ-2» з покращеними технічними та спектральними характеристиками, створення й запуск КА «Січ-2М» із розрізненістю 2,5 м, а також створення власних радіолокаційних КА, які дадуть можливість отримувати дані ДЗЗ незалежно від хмарності, метеоумов і часу доби *(У ДКАУ відбулася прес-конференція щодо підсумків першого року роботи Національної космічної системи дистанційного зондування Землі «Січ-2» // Державне космічне агентство України (<http://www.nkau.gov.ua>). – 2012. – 17.08).*

***

О. Коноваленко, академік НАН України:

«...Нині в усьому світі спостерігається своєрідний “бум” навколо розвитку низькочастотної радіоастрономії (діапазон частот менший за 100 МГц). Хоча лідером у цьому напрямі є Європа, проте цей процес став явищем усесвітнього масштабу – нові системи будують у США, Австралії, Китаї та в інших країнах, де було усвідомлено високу астрофізичну значущість низькочастотної ділянки електромагнітного спектра космічного випромінювання.

<...> В Україні поблизу Харкова вже 40 років успішно функціонує найбільший у світі радіотелескоп декаметрових хвиль (діапазон частот від 10 до 30 МГц). Це всесвітньо відомий УТР-2 – український Т-подібний радіотелескоп.

Крім того, на території України є також унікальна система низькочастотних інтерферометрів УРАН, які належать Радіоастрономічному інституту НАН України, Полтавській гравіметричній обсерваторії Інституту геофізики НАН України та Фізико-механічному інституту НАН України.

Засновником радіоастрономії в Україні був видатний учений академік С. Я. Брауде, 100-літній ювілей якого ми відзначали минулого року.

Ці українські системи довели високу астрофізичну інформативність низькочастотної радіоастрономії та дали змогу виконати ряд принципових

відкриттів, у тому числі й минулого року. До того ж завдяки цільовій програмі НАН України такі системи вдалося значно поліпшити й навіть збільшити їхні розміри за допомогою додаткового радіотелескопа нового покоління ГУРТ – Гігантського українського радіотелескопа в діапазоні частот від 10 до 80 МГц.

Європейські фахівці високо цінують потенціал української школи радіоастрономії і висловлюють активне бажання працювати на українських інструментах. Таким чином, закордонні радіоастрономи більшою мірою приїждять до України, а не навпаки. Співпраця розгортається, зокрема, у рамках виконання проекту PICS між НАН України й Академією наук Франції CNRS, який уже дав чимало цікавих наукових результатів.

Експерти CNRS, які минулого року двічі відвідували обсерваторію УТР-2 – ГУРТ, враховуючи відповідний колективний доробок, пропонують створення спільної наукової лабораторії України і Франції, що не потребує з нашого боку значних додаткових фінансових вкладень.

Більше того, для створення нових низькочастотних радіотелескопів на власній території закордонні партнери охоче переймають досвід українських радіоастрономів і залучають їх до участі у своїх національних проектах. Це зумовлено тим, що українські радіотелескопи УТР-2, УРАН і ГУРТ за основними параметрами, такими як смуга частот, чутливість, завадостійкість, ціна, перевершують закордонні аналоги. Підкреслю, що ми насправді маємо всі можливості для розроблення унікальної радіоастрономічної та радіофізичної апаратури як для власних наукових потреб, так і на замовлення закордонних партнерів.

Одним з відкриттів, зроблених в Україні за останній час, є детектування блискавок в атмосфері Сатурна. Це також спільний українсько-європейський проект, оскільки в процесі його виконання використовували радіотелескоп УТР-2 та європейський космічний апарат Кассіні, який нині перебуває біля Сатурна. Ці дослідження дають змогу, зокрема, краще зрозуміти природу блискавок на планетах і ще раз доводять переваги фізичних досліджень в умовах космосу.

Другий приклад пріоритетного українського результату – детектування низькочастотного спорадичного випромінювання зірок, що спалахують. Таке явище нагадує сонячні сплески та є важливим для вивчення зоряно-планетних зв'язків. <...> Не можна не згадати про ще один рекордний український результат у галузі високочастотної радіоастрономії. Ідеться про антену Національного космічного центру РТ-70 у Євпаторії. Радіоастрономічний інститут є головною організацією з радіоастрономічного освоєння, оснащення і використання цієї системи (проект ДКАУ “Інтерферометр”). У липні 2011 р. після 30 років підготовки розпочався міжнародний космічний проект “Радіоастрон”.

<...> Приклади успішної міжнародної співпраці, без сумніву, доводять роль України як однієї з провідних радіоастрономічних і космічних держав світу.

Однак потрібні значні зусилля, щоб наша країна залишалась у цьому статусі й у майбутньому» *(Інтеграція радіоастрономії України в європейську радіоастрономічну науку. Виступ академіка НАН України О. О. Коноваленка на сесії загальних зборів Національної академії наук України 12 квітня 2012 р. // Вісник НАН України. – 2012. – № 5. – С. 23–25).*

***

17 серпня 2011 р. ракета-носіє української розробки та виготовлення «Дніпро» вивела на орбіту національний космічний апарат (КА) дистанційного зондування Землі «Січ-2». В найкоротший термін після проходження льотно-конструкторських випробувань, а саме 10 жовтня 2011 р., супутник було введено в експлуатацію.

Для України – це унікальний супутник, оскільки він повністю створений національними виробниками космічної техніки. Повний цикл розробки, складання та виведення на орбіту космічних засобів такого рівня у світі має близько 10 країн. Космічний апарат «Січ-2» створено на сучасному технологічному та інформаційному рівнях. Він дає можливість отримувати цифрові зображення поверхні Землі в панхроматичному й багатоспектральному діапазонах з розрізненістю 8 м, а також у середньому інфрачервоному діапазоні – до 41,4 м.

Космічні знімки, отримані від супутника «Січ-2», вже успішно використовуються для контролю за експлуатацією аграрних ресурсів, у земле- та лісокористуванні, надають значну допомогу при здійсненні екологічного моніторингу, під час оцінювання забруднень навколишнього середовища, моніторингу надзвичайних ситуацій та локалізації їх наслідків, у рамках заходів з розвідки корисних копалин, під час виконання інфраструктурних проєктів, у секторі безпеки та оборони тощо. Космічний моніторинг – це ефективний інструмент державного управління, який дає змогу отримувати об'єктивну інформацію про ситуацію у всіх регіонах країни.

Космічна система «Січ-2» це не лише космічний апарат, який перебуває на орбіті. До складу системи входять: центр керування польотом, станції управління, станції приймання інформації, комплекси попередньої і тематичної обробки інформації, оператор системи.

На сьогодні загальна сума (грошовий еквівалент) переданих державним споживачам даних КС «Січ-2» сягає 8 млн грн.

Станом на серпень 2012 р. національний КА ДЗЗ «Січ-2» відзняв територію Земної поверхні загальною площею понад 4,5 млн кв. км. З них на територію України припадає 2 млн кв. км.

Усього, із початку роботи КА на орбіті, від користувачів отримано 1669 заявок на виконання зйомки. Засобами наземного інформаційного комплексу ДКА України проведено 381 сеанс зв'язку із супутником *(У ДКАУ відбулася прес-конференція щодо підсумків першого року роботи*

Національної космічної системи дистанційного зондування Землі «Січ-2» // Державне космічне агентство України (<http://www.nkau.gov.ua>). – 2012. – 17.08).

Впровадження науково-дослідних напрацювань

А. Булат, академік НАН України:

«...Вугілля залишається одним з основних вітчизняних енергоносіїв, але сьогодні в роботі вугільної галузі слабкою ланкою є система ефективного точного й довгострокового планування розвитку гірничих робіт.

Для вирішення цієї проблеми Інститутом геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова спільно з Інститутом кібернетики ім. В. М. Глушкова створено технологію стратегічного планування розвитку гірничих робіт. Її головна перевага полягає в тому, що вона враховує взаємний вплив понад 36 гірничо-геологічних, гірничотехнічних факторів, а також фактора часу для вибору найбезпечнішого й найефективнішого режиму роботи вугільної шахти.

Можливості цієї технології величезні. За її допомогою можна визначити раціональний режим будь-якого технологічного процесу, починаючи від проектування шахти, розбудови шахтних полів, нарізки лав і до вибору найоптимальніших поточних технологій відпрацювання вугільних пластів. На сьогодні її найширше застосовують на шахтах ТОВ “ДТЕК “Свердловантрацит”, що сприяло вирішенню понад сотні різних гірничотехнічних проблем. При цьому економічний ефект становив 0,5 млн грн. На наш погляд, створена технологія може бути основою під час визначення стратегічного розвитку гірничих робіт на всіх вуглевидобувних підприємствах України.

Кілька років тому президент НАН України Б. Патон і міністр вугільної промисловості С. Тулуб доручили Інституту геотехнічної механіки розробити технологію анкерного кріплення гірничих виробок вугільних шахт. На той час таку технологію використовували на шахтах Англії, Німеччини, а також дедалі ширше на шахтах Росії. Україні був потрібен адаптований до наших умов варіант технології, на сьогодні цю проблему вирішено повністю. <...> Нині створено вітчизняну технологію опорно-анкерного кріплення, що пройшла повний цикл – розроблення наукових основ, нормативного й матеріального забезпечення, широкомасштабне впровадження на шахтах України, переважно тих, що належать компанії ДТЕК.

Досвід застосування технології на 38 шахтах у 405 гірничих виробках різного призначення підтвердив її високу ефективність. Сьогодні ця технологія дає змогу спорудити виробку практично з будь-яким строком служби й забезпечити її стійкість за різних технологічних впливів.

Для повнішого розуміння важливості проблеми надійності кріплення і

власне гірничої виробки наведу невеликий приклад. У “Павлоградвугіллі” є шахта “Самарська”. Її гірничі виробки були закріплені звичайним арковим кріпленням. Добовий видобуток становив усього 600–700 т, а місячний – до 30 тис. т. Це незначні показники, а причина – незадовільний стан підготовчих виробок, які внаслідок частих перекріплень стримували видобуток вугілля.

За нашими рекомендаціями гірничі виробки анкерними системами було приведено до ідеального стану. У підсумку місячний видобуток вугілля з пласта потужністю всього 1 м сягнув 100 тис. т. <...> Такого результату не було досягнуто на жодній шахті світу. Утім, приблизно такі самі результати отримано на шахтах “Павлоградська” і “Степова” об’єднання “Павлоградвугілля”. А економічний ефект від упровадження анкерного кріплення становить 400–1300 грн на один погонний метр. За нашими рекомендаціями закріплено 450 км гірничих виробок. Помноживши цю цифру на вищезгадані фінансові показники, можна оцінити економічний ефект. Цю технологію буде рекомендовано для ширшого застосування на вугільних підприємствах країни.

Комплексна розробка вугільних родовищ передбачає видобуток й утилізацію газу метану. Багаторічна спільна робота Інституту геотехнічної механіки з іншими інститутами, а також фахівцями зарубіжних компаній завершилася створенням найпотужнішого у Європі унікального енергетичного блока потужністю 36,2 МВт. На сьогодні з утилізованих близько 300 млн куб. м шахтного газу метану цей енергокомплекс (власне, завод) виробив понад 1 млрд кВт·год енергії й тепла. Таким чином, Україна успішно виконує свої зобов’язання за Кіотським протоколом. На підставі промислових випробувань цього комплексу Донецька обласна адміністрація та Донецька облрада затвердили програму “Утилізація шахтного метану на когенераційних установках”, яка успішно виконується на ПАТ “Шахтоуправління “Покровське”. За технічної та фінансової підтримки ЗАТ “Донецьксталь” реалізовано ще один аналогічний проект – побудовано завод з утилізації метану. Його електрична потужність становить 18 МВт, нині будують другу чергу потужністю 10 МВт. Цей прекрасний завод європейського типу – справжня окраса Красноармійська.

Результати роботи цих заводів, цих печей важко переоцінити, оскільки вони реально підтверджують доцільність подальшої децентралізації великої енергетики. Цю концепцію для вугільної галузі НАН України запропонувала понад 15 років тому. Її було прийнято. І дуже добре, що вона, хоча й повільно, але реалізується. Побудовані заводи з утилізації шахтного газу метану назавжди закрили питання про економічну ефективність таких проектів. Собівартість електричної енергії на цих комплексах у п’ять-сім, а теплової – у 10 разів нижча за комунальні тарифи. Прибуток від цих проектів обчислюється десятками мільйонів гривень.

Проте ще ефективнішими можуть бути теплоенергетичні комплекси такого типу, що працюють не лише на метані, а й на метані і вугіллі, метані й

відходах вуглезбагачення, метані й шлаку. При цьому метан можна використати для підсвічування.

Нами розроблено техніко-економічне обґрунтування для шахт Львівсько-Волинського басейну і “Кіровська-Західна” (Макіївка) – для абсолютно різних регіонів. Проте в обох випадках розрахунки показують, що електроенергія буде в три-чотири, а тепло – у п’ять-сім разів дешевшими від комунальних тарифів у разі використання технологій, запропонованих у вищезазначеній концепції. Вважаємо, що такі проекти можна розглядати як найперспективніші для вирішення енергетичних проблем у Луганській, Донецькій, Львівській, Волинській, а згодом і в інших областях, де є місцева енергетична сировина.

З шахти вугілля надходить на збагачувальну фабрику. Однак при цьому гірнична маса містить 30–40 % важкозбагачуваних дрібних фракцій вугілля. Потрапляючи на фабрику, вони створюють велику проблему – шлами, опиняються в озерах, і їх важко позбутися. Постає питання: чи можна уникнути потрапляння цих дрібних фракцій у подальший процес збагачення. Звичайно, складно, але можна.

На збагачувальній фабриці ЦЗФ “Київська” (Донецьк) було встановлено спеціальний барабанний грохот, у який із шахти надходить усе рядове вугілля. Завдяки цьому реалізується принципово нова технологія, результати промислових випробувань якої перевершили всі наші очікування. Технологія дає можливість вилучити з процесу збагачення до 30 % дрібних фракцій. Економія електроенергії тут величезна, адже можна уявити кількість вугілля, що надходить із шахти і не створює проблем у процесі збагачення. Позитивні результати випробувань дали нам змогу створити зразки унікального устаткування з продуктивністю до 10 тис. т гірничої маси за годину й найвищим рівнем вилучення вугілля дрібних класів. Цю техніку можна застосовувати для високопродуктивного збагачення різних техногенних родовищ, як рудних, так і нерудних корисних копалин: шламосховищ, відвалів, териконів. Широкого використання такі машини набули в обробленні розсипних родовищ алмазо- й золотовмісних матеріалів у Росії. Росіяни швидко оцінили новацію. Її застосування в Петропавловську-Камчатському, Амурській області, Забайкаллі, на алмазодобувних підприємствах Якутії (зокрема, ВАТ “Нижньо-Ленське”), під час розроблення розсипних родовищ алмазів дало змогу вдвічі збільшити продуктивність видобувних комплексів.

І наостанок підкреслюю, що позитивні результати промислового використання цієї техніки на золото- й алмазодобувних підприємствах Росії дають нам можливість дійти цілком обґрунтованого оптимістичного висновку, що в нашій країні може бути реалізовано рентабельний видобуток золота навіть у разі, якщо у величезній гірничій масі його вміст вимірюється грамами.

Те ж стосується й міді, кольорових металів та інших корисних копалин»
(Інноваційні технології комплексного освоєння родовищ мінеральних ресурсів України. Виступ академіка НАН України А. Ф. Булата на сесії за-

гальних зборів Національної академії наук України 12 квітня 2012 р. // Вісник НАН України. – 2012. – № 5. – С. 20–22).

Інноваційні технології

Серед найбільш перспективних та цікавих наукових розробок, продемонстрованих установами НАН України під час проходження щорічної загальнодержавної виставкової акції «Барвіста Україна», були такі:

Портативна система Флоратест для експрес-діагностики стану рослин з відповідним методичним забезпеченням, що дає змогу швидко оцінити рівень впливу природного навколишнього середовища і забруднень на стан живих рослин, автоматизувати дослідження в галузі фізіології рослин.

Теорія та моделі адаптивного реагування організму на зміни зовнішнього середовища.

Обробка космічних знімків із застосуванням геоінформаційних технологій для ідентифікації забруднення довкілля техногенним пилом.

Комп'ютерні програми для визначення послідовності застосування окремих методів якісного аналізу, взаємозв'язків між ними й у цілому формування процесу технологічного передбачення; інформаційні технології прогнозу фізіологічного стану людини в екстремальних умовах.

Віртуальний дефектоскоп, який дає можливість виявляти поверхневі та підповерхневі тріщини в електропровідних матеріалах.

Кремнієві датчики тиску типу ІПТ, призначені для вимірювання абсолютного, диференціального або надлишкового тиску рідин та газів у системах контролю та керування різноманітними технологічними процесами в машинобудуванні, авіації, системах зв'язку, контролю зовнішнього середовища, обладнанні для розвідки, видобування та транспортування енергоресурсів, енергетичному машинобудуванні тощо.

Прилад для спектральної діагностики внутрішніх оболонок ока.

Нова супутникова технологія пошуків покладів нафти і газу на шельфі Чорного моря як спосіб підвищення ефективності нафтогазопошукових робіт на шельфі.

Технологія видобутку енергетичного газу з полігонів твердих побутових відходів.

Технологія часткового відпрацювання запасів вугілля в охоронних вугільних ціликах, спрямована на більш повну виїмку запасів вугілля при відпрацюванні охоронних ціликів без нанесення будь-якого збитку об'єктам, що охороняються, а саме: гірничим виробкам, будівлям та спорудам на поверхні землі.

Сітки для блискавкозахисту виробів з полімерних композитів.

Лемеші з бейнітного високоміцного чавуну з кулястим графітом.

Ультрависокотемпературна кераміка. Зразки кераміки і виробів (пластини, футерування жарових труб, пальників спалювання вугілля на теплових електростанціях).

Універсальні установки для електронно-променевого зварювання, які можуть використовуватися для зварювання та ремонту великогабаритних та важких виробів циліндричної та плоскої форми, а також для прецизійного зварювання деталей невеликого розміру.

Екологічно чисті, пожежобезпечні термостійкі полімерні композиційні матеріали.

Комбіновані лікувальні засоби (Фітосилікс) на основі синтетичного високодисперсного кремнезему Силікс та високодиспергованих лікувальних трав.

Технологія комплексної переробки фільтрату сміттєзвалищ твердих побутових відходів, повністю адаптована до існуючої інфраструктури полігону, розрахована на переробку до 1000 куб. м фільтрату щодобово.

Імунохроматографічний тест для діагностики туберкульозу з використанням рекомбінантних білків *Mycobacterium*, експресованих в *Escherichia coli*, заснований на надзвичайно швидкому імунохімічному методі – імунохроматографії на нітроцелюлозній мембрані. Метод дає можливість отримувати результат всього за декілька хвилин.

Тест-система для ДНК-діагностики Рn-асоційованих генів хронічної мієлоїдної лейкемії та гострого лімфобластного лейкозу.

Бактеріальні добрива для інокуляції насіння.

Сорти нетрадиційних і південних плодкових культур селекції Національного ботанічного саду (НБС) ім. М. М. Гришка: абрикос, айва, актинідія, алича, кизил, хеномелес. Створені в НБС сорти цих культур занесені до Державного реєстру сортів України, відзначаються високою продуктивністю, зимо- і морозостійкістю, чудовими смаковими якостями (*Вчені НАН України на щорічній загальнодержавній виставковій акції «Барвіста Україна» продемонстрували 1027 наукових розробок // Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2012. – 29.08*).

***

Идея создания в Харькове технополиса в ближайшее время будет реализована на законодательном уровне. Об этом заявила народный депутат И. Бережная после совещания административно-хозяйственного актива Харьковской области при участии Президента В. Януковича, который 22 августа находился с визитом в Харькове.

По словам И. Бережной, в Пятихатках есть все возможности для построения новых лабораторий, а также производственных предприятий, в особенности с учетом имеющейся инженерной и социальной инфраструктуры.

Справка. Технополис «Пятихатки» создается на базе агломерации, объеди-

няющей расположенный на севере Харькова микрорайон Пятихатки, села Родичи и Черкасская Лозовая Дергачевского района Харьковской области. Основным видом деятельности населения микрорайона является научно-техническая деятельность – в Пятихатках расположен Национальный научный центр «Харьковский физико-технический институт», в состав которого входят Институт физики твердого тела, материаловедения и технологий, Институт физики высоких энергий и ядерной физики, Институт плазменной электроники и новых методов ускорения, Институт физики плазмы, Институт теоретической физики, научно-технический комплекс «Ядерный топливный цикл», научно-производственный комплекс «Возобновляемые источники энергии и ресурсосберегающие технологии». Кроме того, в Пятихатках работают Институт высоких технологий и физико-технический факультет Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, а также многочисленные инновационные компании и украинско-российский технопарк «Слобожанщина», созданный в сентябре 2011 г. для коммерциализации научных разработок (*Кобзар Н. В Харькове появится технополис // STATUS QUO* (http://www.sq.com.ua/rus/news/politika/22.08.2012/v_harkove_poyavitsya_tehnopolis_nardep_i_berezhnaya/институт/). – 2012. – 22.08).

Діяльність наукових та науково-дослідних установ

Фізико-механічний інститут ім. Карпенка НАН України є розробником передових технологій у галузі фізико-хімічної механіки руйнування й міцності матеріалів, корозії металів та їх протикорозійного захисту, неруйнівного контролю і діагностики властивостей матеріалів, середовищ і конструкцій.

Неруйнівний контроль та технічна діагностика є необхідними заходами забезпечення надійної експлуатації конструкцій. Конкурентоспроможні розробки вчених інституту в цій галузі дають змогу проводити широкий спектр досліджень з визначення залишкового ресурсу об'єктів експлуатації.

Фахівці інституту проводять контроль відповідального обладнання енергетичної, будівельної, нафто- та газотранспортної галузей з метою своєчасного запобігання їх виходу з ладу. Для проведення випробувань та оцінки матеріалів інститут володіє обладнанням та рядом методик, більшість з яких є унікальними. Нові методики та обладнання дають змогу відновити дороговартісне устаткування за допомогою електродугового напилення, а також продовжити термін експлуатації шляхом нанесення корозійнотривких та зносостійких титанових, оксидокерамічних, нанокристалічних покриттів. Розробки ведуться для різних класів матеріалів. Інститут пропонує також захист поверхонь з використанням спеціальних лакофарбових покриттів після попереднього гідроабразивного очищення.

На основі ін'єкційних технологій із застосуванням текучих поліуретанових композицій є можливість заліковувати дефекти типу тріщин та оперативно відновлювати міцність і роботоздатність бетонних, залізобетонних та цегляних конструкцій. Пропонується також технологія нероз'ємного з'єднання арматури для капітального будівництва.

Розробки в цьому напрямі ведуться на основі вагомих фундаментальних досліджень, результати впровадженнь показують надзвичайно хороші результати. У зв'язку з постійним зростанням капітального будівництва, зокрема каркасно-монолітним способом, дані технології мають широкі перспективи (*Фізико-механічний інститут імені Карпенка НАН України* (<http://www.ipm.lviv.ua/>)).

Наука і влада

З метою стимулювання розробки та впровадження інноваційних технологій 1 серпня на засіданні Кабінету Міністрів прийнято Постанову «Про Премію Кабінету Міністрів України за розробку і впровадження інноваційних технологій».

Урядовим рішенням засновано Премію за розроблення і впровадження інноваційних технологій. Крім того, затверджено положення про Премію та опис бланка диплома лауреата Премії Кабінету Міністрів України за розробку та впровадження інноваційних технологій.

Ця Премія присуджуватиметься на конкурсних засадах щороку за особливі досягнення в розробці та впровадженні інноваційних технологій у виробництво й виведення на ринок вітчизняної інноваційної продукції.

З метою розгляду подань міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Національної академії наук, Національної академії медичних наук, Національної академії аграрних наук про присудження премії, проведення конкурсного відбору робіт і підготовки відповідних пропозицій, буде утворено Комітет з присудження Премії Кабінету Міністрів України, який діятиме на громадських засадах.

До складу комітету входитимуть члени уряду, керівники заінтересованих центральних органів виконавчої влади, науковці й провідні конструктори.

Як зазначив голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України В. Семиноженко, головною умовою отримання Премії стане поєднання трьох ключових моментів: розробка нових технологій, їх впровадження у виробництво і виведення на ринок вітчизняної інноваційної продукції. За його словами, інновації сьогодні – це фактично «двигун» економічного прогресу. Але наразі саме впровадження наукових розробок у виробництво є слабкою ланкою української інноваційної інфраструктури. Тому

створення ефективних стимулів для інноваційної перебудови економіки є першочерговим завданням (*Засновано Премію Кабінету Міністрів за розроблення і впровадження інноваційних технологій // Урядовий портал (<http://www.kmu.gov.ua>). – 2012. – 6.08; В. Семиноженко: Інновації сьогодні – двигун економічного прогресу // Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України (<http://www.dkni.gov.ua>). – 2012. – 6.08).*

***

Президент України В. Янукович зустрівся з представниками наукової та творчої інтелігенції для обговорення ухваленого Верховною Радою Закону «Про засади державної мовної політики».

На зустрічі з главою держави були присутні Л. Кравчук (Президент України, 1991–1994), ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член Громадської гуманітарної ради Л. Губерський, письменник, директор Інституту української мови НАН України П. Гриценко, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України М. Жулинський, директор Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії П. Кононенко та ін.

В. Янукович назвав зустріч своєчасною, оскільки, на його думку, мовне питання є дуже чутливим для нашого суспільства, адже українська мова наділена особливим політико-правовим статусом, який піднесено до рівня конституційної норми.

Президент зазначив, що в Україні потрібно реалізовувати таку мовну політику, яка дала б змогу розвивати мовні відносини в інтересах усіх громадян, щоб, піклуючись про права одних, не порушувалися права інших.

Глава держави наголосив на необхідності об'єднання зусиль представників влади, фахівців-мовознавців, представників громадськості для обговорення та вирішення зазначеного питання (*Глава держави зустрівся з представниками наукової та творчої інтелігенції // Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua/news/24947.html>). – 2012. – 7.08).*

***

Президент України В. Янукович доручив Кабінету Міністрів утворити робочу групу з залученням громадськості, відомих діячів освіти, науки й мистецтва, провідних фахівців з мовних питань для розробки та внесення системних пропозицій з удосконалення законодавства щодо порядку застосування мов в Україні.

Як ідеться в дорученні, метою діяльності створюваної робочої групи є забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави, гарантування вільного

розвитку, використання й захисту всіх рідних мов громадян України, виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами з цих питань, і подальше впровадження європейських стандартів у цій сфері.

У дорученні Президента також ідеться про необхідність забезпечити невідкладне розроблення з залученням зазначеної робочої групи й затвердження Державної програми всебічного розвитку і функціонування української мови (*Президент підписав закон та доручив уряду створити робочу групу // Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua/news/24960.html>). – 2012. – 8.08*).

***

Призначено нового повноважного представника в Міждержавній координаційній раді з науково-технічної інформації.

15 серпня 2012 р. уряд вніс часткову зміну до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 р. № 308 «Про повноважного представника від України в Міждержавній координаційній раді з науково-технічної інформації». Відповідно до прийнятої Постанови, повноважним представником від України призначено Б. Гриньова, першого заступника голови Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації.

Раніше повноважним представником від України в раді був директор Українського інституту науково-технічної інформації Міністерства освіти і науки України В. Пархоменко, який змінив місце роботи й не може здійснювати відповідні повноваження. Прийняття Постанови Кабінету Міністрів України забезпечить підтримку тісної співпраці в галузі науково-технічної інформації держав-учасниць СНД й активну участь України в розроблянні рішень щодо співробітництва в зазначеній сфері.

Довідково. Міждержавна координаційна рада з науково-технічної інформації була створена для координації дій держав у рамках Угоди про міждержавний обмін науково-технічною інформацією від 29 червня 1992 р.

Згідно з Положенням про Міждержавну координаційну раду з науково-технічної інформації, затвердженим рішенням Економічної ради СНД від 3 грудня 2004 р., представнику держави в МКРНТІ надаються його урядом повноваження, необхідні для виконання покладених на МКРНТІ функцій (*Призначено нового повноважного представника в Міждержавній координаційній раді з науково-технічної інформації // Урядовий портал (<http://www.ktm.gov.ua>). – 2012. – 17.08*).

***

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України провело атестацію бюджетних наукових установ.

21 серпня відбулося засідання експертної комісії з проведення атестації бюджетних наукових установ, на якому було затверджено результати атестації та

пропозиції щодо оптимізації наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету. Атестацію бюджетних наукових установ Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації проведено на виконання підпункту 54.1.1 Національного плану дій на 2012 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12.03.2012 р. № 187, та плану оптимізації (атестації) бюджетних наукових установ, які повністю або частково фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 р. № 1176 (*Держінформнауки провело атестацію бюджетних наукових установ // Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України (<http://www.dknii.gov.ua>). – 2012. – 22.08*).

Проблеми інформатизації

І. Терещенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Маркетинговий підхід як засіб покращання якості обслуговування користувачів сучасної бібліотеки

У статті йдеться про бібліотечний маркетинг, який сприяє покращанню якості обслуговування та надання бібліотеками послуг для задоволення потреб користувачів.

Ключові слова: бібліотечний маркетинг, бібліотечна послуга, платні послуги.

В умовах переходу до ринкових відносин в Україні для бібліотек стали важливими фінансово-економічні аспекти діяльності. Для успішної адаптації до принципово нових умов роботи при обмеженому фінансуванні необхідні зміни у підходах до функціонування бібліотек, нові моделі розвитку, визначення пріоритетів, розробка концепції керування бібліотекою з використанням елементів маркетингу. Треба зазначити, що формування ринкових відносин в суспільстві значною мірою вплинуло й на роботу бібліотек. Терміни ринкової економіки «маркетинг», «менеджмент», «фандрейзинг», «паблік релейшнз», «імідж», «реклама» стали звичними в бібліотечній лексиці та практичній діяльності. А політичні, економічні та соціальні умови, у свою

чергу, поставили бібліотеку перед вибором – існувати лише на кошти, які виділяє держава, або ж знаходити й інші шляхи забезпечення свого функціонування. Більшість бібліотек вибрала другий шлях, що викликало підвищений інтерес до маркетингу.

Одним з фундаторів бібліотечного маркетингу можна вважати В. К. Ключова, дослідження якого відіграють вирішальну роль. Вивченню цих питань також присвятили свою діяльність О. В. Башун, В. М. Волинець, І. Джерелієвська, В. Г. Дригайло, С. Матліна, І. Міхнова, І. Федянін, О. Ястребова та ін.

Аналіз літератури дає змогу простежити еволюцію входження маркетингу в діяльність бібліотек: від повного заперечення та бурхливих дискусій щодо сумісності понять «ринок», «маркетинг», «комерціалізація» та «бібліотека» до загальномасштабної підтримки, вивчення основ маркетингу, розробки його теорії, методики й активного впровадження [1].

Наприклад, В. Скворцов стверджував, що «зачаровані закордонним словом “маркетинг”, окремі автори готові, здається, “обдерти читача як липку”». Навряд чи прийме маркетинг і масовий читач, коли йому дедалі більше доводиться дбати про хліб насущний». Н. С. Карташов додавав до цього, що наслідком маркетингу «буде повна зміна цілей і завдань бібліотек, дискримінація малозабезпечених груп населення, обмеження їх невід’ємного права на вільний вибір і отримання інформації. З’явиться небезпека виникнення “інформаційної еліти”, коли право громадян на бібліотечне обслуговування буде цілком залежати від їх економічного становища» [2].

Останнім часом відбулася значна трансформація поглядів на маркетинг. Закладені теоретичні основи комерційного маркетингу для бібліотек через розвиток платного обслуговування, некомерційного маркетингу як ефективного засобу використання ресурсів бібліотеки, вивчення й задоволення потреб користувачів. Проблеми маркетингу жваво обговорюються на сторінках бібліотечної преси. Отже, пройшовши еволюцію від повних заперечень до розуміння й сприйняття як єдиного механізму змін у бібліотеках, маркетинг стає філософією розвитку бібліотек, де в центрі уваги є читач.

Головним у діяльності бібліотек становиться попит читачів (реальних і потенційних) на різні види бібліотечно-бібліографічних послуг і продукції. Таким чином, робота бібліотек оцінюється не за кількістю й асортиментом вироблених, а за кількістю й асортиментом затребуваних (використаних) читачами послуг і продуктів бібліотечно-бібліографічної праці. Бібліотека мусить бути готова до систематичного внесення в послуги, що надаються, коректировок відповідно до інтересів користувача, виходячи з основної формули маркетингу «виробляти те, що продається, а не продавати те, що виробляється».

Отже, розвиток маркетингу сприяє покращанню обслуговування користувачів завдяки більш мобільному реагуванню на їх запити, які стають дедалі більш різноманітнішими, чому сприяють зміни в технології та наявних ресурсах [3, с. 38].

Існує безліч визначень маркетингу щодо бібліотечної діяльності. Наприклад, за визначенням І. Федіна, маркетинг – це система різних видів діяльності бібліотеки, які пов'язані між собою та охоплюють планування, ціноутворення, продаж, доставку товарів та надання послуг, у яких є потреба в реальних чи потенційних користувачів. Маркетинг пронизує всю діяльність бібліотеки: і починається з користувача, і закінчується користувачем.

П. Борхард за основу бере визначення некомерційного маркетингу Ф. Котлера і додає, що «...бібліотеки – організації, які щось пропонують. І чим інтенсивніше користувачі використовують їх послуги, чим точніше бібліотеки визначають і якісніше задовольняють їх потреби, чим більша кількість задоволених читачів, тим можливіше і значніше підтримка, яка їм буде надана з боку громадськості та тих, хто їх утримує» [1, с. 227].

Узагальнюючи існуючі визначення поняття бібліотечного маркетингу, варто зазначити, що бібліотечний маркетинг – це динамічна система господарської діяльності, під час розвитку якої бібліотека, враховуючи наявні та ймовірні потреби і запити користувачів, намагається пристосуватися до цих потреб і запитів і тим самим вплинути на ринковий попит, привернувши їх (запити) до бібліотечних продуктів та послуг, що пропонуються користувачам; або бібліотечний маркетинг – це різновид творчої управлінської діяльності, яка сприяє становленню та збільшенню виробництва бібліотечних товарів та послуг з метою їх реалізації та збільшенню зайнятості бібліотекарів шляхом задоволення запитів користувачів через вивчення цих запитів та визначення того, як їх задовольнити.

Головне в бібліотечному маркетингу – двоединий і взаємодоповнювальний підхід. З одного боку – це ретельне й всебічне вивчення потреб, запитів, смаків, орієнтація на надання послуг відповідно до цих потреб, адресність надання послуг; а з другого – активний вплив на використання послуг та існуючий попит, на формування потреб. Цим визначається основа маркетингу для бібліотек [3].

Маркетинг набув особливої уваги спочатку як система, що допомагає розвитку платних послуг бібліотек, але поступово вона стає домінуючою в роботі бібліотек. У бібліотеках почали створюватись відділи маркетингу, а деякі науково-методичні відділи переорієнтувалися на маркетингову діяльність [4, с. 5]. На веб-сайтах переважної більшості бібліотек можна знайти інформацію про наявність та функціонування відділу маркетингу та навіть ознайомитися з його діяльністю, наприклад, на сайтах Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Н. К. Крупської, Вінницького торговельно-економічного інституту та ін. [5; 6].

Маркетинг як система дає можливість трансформувати бібліотеку та підтримувати суспільний престиж за рахунок жорсткої орієнтації на користувача. Проте необхідно зазначити, що виконання вимог щодо орієнтації на користувача можливе тільки в разі систематичного проведення:

- вивчення попиту, тобто виявлення змісту попиту, встановлення, яким формам користувачі віддають перевагу, час, місце, умови, у яких користувач бажав би задовольнити свій попит;
- формування або стимулювання попиту, його розвиток при пасивності читачів, епізодичності використання послуг;
- встановлення чисельності та складу груп читачів, яким необхідні бібліотечні послуги;
- оцінки якості своєї діяльності на підставі смаків користувачів та інтенсивності попиту;
- регулювання, а в разі необхідності і швидкої зміни номенклатури і змісту своїх послуг.

Перераховані процеси становлять сутність бібліотечного маркетингу як програмно-цільового підходу до рішення проблем виробництва бібліотечно-бібліографічних, інформаційних та інших послуг бібліотеки [3, с. 39].

Отже, бібліотечний маркетинг – це переважно маркетинг у сфері послуг. А поняття «товар» у бібліотечній справі асоціюється з двома термінами – «бібліотечна продукція» та «бібліотечна послуга».

Бібліотекознавці розглядають бібліотечну послугу як сукупний кінцевий результат бібліотечної діяльності, який задовольняє визначені потреби суспільства в цілому і окремих користувачів.

Бібліотечні послуги надаються в процесі обслуговування користувачів, тому цей процес можна розглядати як систему надання бібліотечних послуг. Разом з тим підготовка до обслуговування здійснюється всією діяльністю бібліотеки (комплектування фондів, створення довідково-бібліографічного апарату та ін.), тому бібліотечні послуги є результатом не тільки процесу обслуговування, але й усієї бібліотечної діяльності.

Сьогодні перед бібліотеками стоїть завдання класифікації бібліотечних послуг у зв'язку з тим, щоб читач міг вибрати з їх різноманітності необхідну, щоб бібліотекар, отримавши чітке уявлення про результат своєї діяльності, зміг би запропонувати ту чи іншу послугу залежно від цілей користувача, рівня його знань, вимог і потреб. Класифікація потрібна і для визначення нормативів трудовитрат, планування, обліку роботи бібліотеки, порівняння діяльності бібліотек. Питання класифікації послуг досить дискусійне та має різні погляди. Відповідно до змісту праці, витраченої на реалізацію послуг, їх класифікують: на пошук інформації – інформаційна; спілкування – комунікативна; видача документа – документальна. З точки зору взаємозв'язку послуг з бібліотечними функціями виділяють такі класи послуг: основні бібліотечні послуги, які сприяють реалізації як родових, так і ситуативних функцій бібліотеки; прибібліотечні послуги, які мають виключно комерційний характер і більшою мірою не пов'язані з бібліотечною роботою.

Найбільш прийнятною класифікацією вважається класифікація І. К. Джерелівської та І. М. Кафафова, які подають зоровий образ системи реальних та

можливих послуг бібліотеки як деяке число розміщених одна в другу сфер, взаємопов'язаних між собою.

Ядро системи (трансформується по мірі зростання ресурсів суспільства і зміни його уявлень, у кожний період часу виконуючи завдання розвитку читацької культури індивіду) становить необхідний мінімум бібліотечних послуг, гарантованих суспільством своїм громадянам. Іншими словами, у ядро входять ті види послуг, які найбільшою мірою відповідають цілям, поставленим суспільством перед бібліотеками. Ці послуги називають сутнісними, або основними бібліотечними. Додаткові бібліотечні послуги не гарантуються державою. І їх виконання потребує додаткових витрат від бібліотеки. У зв'язку з технократним розвитком суспільства та використанням сучасної техніки додатковими можуть бути послуги, виконані за допомогою техніки.

Прибібліотечні послуги (іноді їх називають сервісними) надаються бібліотекою, але не пов'язані з її сутнісними функціями, націленими перш за все на розвиток читацької діяльності населення. Серед них – ксерокопіювання, гуртки іноземної мови, оправа книг тощо.

Останнім часом послуги класифікуються як безплатні та платні, що має свої суперечності, але найчастіше саме така класифікація використовується в бібліотекознавстві.

Як зазначає О. Башун, безплатних послуг не буває. Є послуги, оплачені читачами своїми податками, і які реалізуються через їх оплату державою з бюджету. І є послуги, які оплачуються самими читачами. Тому основні послуги переважно називають як безплатні, а додаткові та прибібліотечні – платні.

Платні послуги є одним із джерел додаткового фінансування. Проте слід враховувати, що бібліотека – це соціальний інститут, для якого прибуток не може бути головним. Тому дуже важливий ретельний аналіз ринку збуту послуг та визначення їх номенклатури [1, с. 43], адже практика введення додаткових платних послуг сприймається значною частиною користувачів як порушення їхніх конституційних прав та встановлення нерівних можливостей доступу до інформації. Проте державна політика у сфері культури та бібліотечне законодавство сприяють розвитку бібліотечно-інформаційної

діяльності на платній основі [7], а саме:

– Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» № 32/95-ВР від 27.01.1995р. [8].

– Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності» № 1271 від 12.12.2011 р., якою затверджено такі бібліотечні послуги:

– формування бібліографічних списків для курсових, дипломних та наукових робіт, каталогів для особистих бібліотек і бібліотек підприємств, установ та організацій;

– підготовка фактографічних, аналітичних, бібліографічних та інших довідок для фізичних та юридичних осіб;

– користування міжбібліотечним абонементом (пересилання документів), електронна доставка документів;

– надання послуг з оформлення [9].

Виходячи з цього, кожна бібліотека, проаналізувавши свої можливості, може впроваджувати в практику роботи платні послуги. Сьогодні в Україні більшість бібліотек поповнюють свої бюджети за рахунок платних послуг, кількість яких постійно зростає. У цьому можна перекоонатись, відвідавши бібліотечний сайт, наприклад, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України [10], бібліотеки Сумського національного аграрного університету [11] та ін. На веб-сайтах бібліотек надано перелік як основних, так і платних послуг.

Практика роботи бібліотек інших країн також свідчить про надання ними платних послуг своїм користувачам. Наприклад, бібліотеки Російської Федерації, Казахстану, Білорусі, Узбекистану та ін. [12, 13, 14, 15]. На сторінка веб-сайтів цих бібліотек також наявна інформація про надання платних (додаткових) послуг.

З метою максимально повного задоволення потреб реальних та потенційних користувачів, поліпшення бібліотечного обслуговування, виходячи з маркетингової концепції, бібліотека мусить постійно проводити дослідження щодо вивчення попиту. У результаті цих досліджень, аналізу затребуваних послуг бібліотека здійснює прогнозування, планування оптимальної моделі бібліотечного обслуговування (послуг) користувачів.

Маркетингова політика вимагає від бібліотеки аналізу наявних послуг і постійного їх удосконалення шляхом:

– створення нових бібліотечних продуктів та послуг;

– відмови від застарілих або невдалих послуг;

– модифікації існуючих та їх постійної диверсифікації (процес поширення видів діяльності) і диференціації з метою покращання якісних характеристик та пристосування послуг до нових ринків [3, с. 57–68].

Вивчення асортименту послуг, які надаються бібліотеками, підтверджує,

що кожна бібліотека окреслює самостійно коло тих послуг, які надає, виходячи з різних обставин.

Щоб функціонувати в умовах маркетингу, бібліотека повинна мати адекватну інформацію. На це спрямовані дослідження. Практика роботи бібліотек показує, що бібліотеки мають певний досвід щодо проведення досліджень. Наприклад, обласні універсальні наукові бібліотеки (ОУНБ) брали участь у загальнонаціональних дослідженнях, проводять власні. Ще в 90-ті роки в більшості ОУНБ введено посади соціологів, створено соціологічні групи, які проводять різноманітні соціологічні дослідження. Загальноприйнята методика проведення наукового, соціологічного дослідження не відрізняється від маркетингового. Таким чином, для проведення маркетингових досліджень у бібліотеках є кадри і певний досвід [3, с. 40–41].

Комплексне дослідження системи інформаційного обслуговування, проведене протягом 2006–2007 рр. у провідних бібліотеках України продемонструвало зміни у структурі та напрямках задоволення інформаційних потреб і запитів сучасного користувача. Зокрема, з'явилась інноваційна форма інформаційного обслуговування – дистанційна, а отже, тепер користувачу бібліотеки не потрібно обов'язково приходити до бібліотеки, а деяку інформацію він може отримати через Інтернет, скориставшись її веб-сайтом. Також за останні 10 років почали активно розвиватись електронні ресурси – інноваційний вид інформаційних ресурсів. Бібліотеки дедалі більше часу, зусиль та коштів починають витратити на формування власних бібліографічних, реферативних та повнотекстових БД. Проте майже всі бібліотеки починають розмішувати у своєму інтранет-середовищі додаткові електронні ресурси, які є недоступними з Інтернету, заохочуючи таким чином своїх користувачів до відвідування бібліотечної установи [16, с. 143].

Отже, впроваджуючи маркетинговий підхід у свою діяльність та опановуючи його інструменти, бібліотеки можуть значно покращити як свій фінансовий стан, так і якість обслуговування. І, як наслідок, мати змогу задовольнити якомога більшу кількість потреб користувачів, надаючи їм свої послуги.

Список використаних джерел

1. *Дригайло В. Г.* Основы управления библиотекой высшего учебного заведения : науч.-практ. пособие / В. Г. Дригайло, Е. В. Башун, В. Н. Волюнец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЛИБЕРЕЯ, 2004. – 328 с.
2. *Суслова И. М., Кармовский В. В.* Менеджмент в современной библиотеке : науч.-метод. пособие / И. М. Суслова, В. В. Кармовский. – М. : Издательство ЛИБЕРЕЯ, 2004. – 176 с.
3. *Башун О. В.* Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек / О. В. Башун ; наук. ред. В. С. Білецький. – Донецьк : УКЦентр, 1999. – 204 с.

4. Башун О. В. Фандрейзинг або мистецтво збирання коштів / О. В. Башун ; наук.-метод. рек. бібліотекам ред. Ю. О. Лебедева. – Донецьк, 1998. – 103 с.
5. Відділ маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.donetsk.ua/index.php?target=dep>. – Назва з екрана.
6. Відділ маркетингу бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vtei.com.ua/biblioteka/struktura.php#vid_marketyngu. – Назва з екрана.
7. Петрова Л. Економічний підхід до інформаційного ресурсу бібліотеки... / Л. Петрова // Наук. пр. Нау. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Вип. 6 / редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.] – К. 2001. – С. 415 – 421.
8. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>. – Назва з екрана.
9. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами культури, заснованими на державній та комунальній формі власності: Постанова Кабінету Міністрів від 12 груд. 2011 р. № 1271 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1271-2011-п>. – Назва з екрана.
10. Всі послуги ДНСГБ НААН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnsgb.kiev.ua/vsi_poslugi_dnsgb_uaan.html. – Назва з екрана.
11. Платні послуги [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sau.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=94&Itemid=113&lang=uk. – Назва з екрана.
12. Перечень платных услуг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rsl.ru/ru/s4/s163/>. – Загл. с екрана.
13. Услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rntb.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=37&Itemid=6&lang=ru. – Загл. с екрана.
14. Дополнительные услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=BBD952A0F59C40898700EDF6BBCAE0A4>. – Загл. с екрана.
15. Услуги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.natlib.uz/ru/news/inside/6878>. – Загл. с екрана.
16. Ісаєнко О. Інноваційні бібліотечні технології інформаційного обслуговування : монографія / О. Ісаєнко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 158 с.

Для нотаток

Підп. до друку 06.09.2012.

Формат 60x84/16. Друк офс. Ум. друк. арк. 4,65. .

Видається в друкованому та електронному вигляді

Адреса видавництва: 03039, м. Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3